

İşçi aristokrasisini yeniden düşünmek

Özgür Öztürk

Sosyalizm tüm insanlık için artık tam anlamıyla hayati bir ihtiyaç haline gelmiş bulunuyor. Sadece pandemiyle değil, her gün biraz daha derinleşen ekonomik, politik, ekolojik krizlerle de boğuşuyoruz. Fakat sermayenin kâr ihtiyacı toplumsal ihtiyaçların önüne geçiyor. İşsizlik, yoksulluk, açlık, çevre, sağlık vb. tüm acil sorunlarımızı sona erdirebilecek maddi olanaklara sahip olmamıza rağmen, kapitalist sistem çerçevesinde bunların çözümsüz kaldığı görülüyor. Kapitalizmin tarihsel misyonunu tamamladığı açıkça ortaya çıkıyor.

Bununla birlikte, insanlığın kurtuluşu için kapitalizmin yerini alması gereken sosyalizmin önünde engebelerle dolu çetin bir yol uzanıyor. Dünya ölçeğinde baktığımızda belki en önemli zorluklardan biri şu: Sosyalist inşa sürecinin, merkez kapitalist (emperyalist) ülkeleri içermediği müddetçe, uzun vadede emperyalizmin sürekli saldırılarına maruz kalacağı ve bu nedenle büyük sorunlarla karşılaşacağı kesin; oysa tarihsel deneyim, sosyalist devrimlerin şimdiye dek yalnızca az gelişmiş dünyada sonuca ulaşabildiğini gösteriyor. Sosyalist akım 19. yüzyılda Batı Avrupa’da doğmasına rağmen, gelişmiş kapitalist ülkelerde **başarılı** bir devrim yaşanmış değil henüz. 1848 devrimlerinden Paris Komünü’ne, 20. yüzyılda Alman ve İtalyan devrimlerine, sonra İspanyol devrimine, daha sonra da Avrupa ve ABD’yi sarsan 1968 eylemlerine kadar, o coğrafyalarda da sosyalist doğrultuda birçok atılım gerçekleşti elbette. Fakat emperyalist merkez tüm bu devrimci alevlenmeleri bir şekilde söndürebildi; bazen savaşla, bazen faşizmle, bazen de seçim sandığı yoluyla bertaraf etti.

Sosyalizmin kapitalist merkezlerdeki bu yenilgisi, aynı zamanda, az gelişmiş dünyadaki sosyalist inşa girişimlerinin yenilgisini de kolaylaştırdı. Merkez ülkelerden birinde (mesela 1918–19’da Almanya’da) sosyalist devrim zafere ulaşıyorsa bugün çok farklı bir dünyada yaşıyor olacaktık. Fakat maalesef böyle bir olay gerçekleşmedi.

Son yüz elli yıla bütün olarak bakarsak, emperyalist dünyada işçilerin genellikle sosyalizmden ziyade reformizme eğilim gösterdiği söylenebilir. Kapitalizmin beşiği Britanya’da, Çartist hareketin 1848’deki yenilgisinin ardından, işçi sınıfı reformist yaklaşımı benimsedi ve bu tavrını günümüze dek sürdürdü. Kıta Avrupası bu bakımdan devrimci akımların nispeten daha güçlü olduğu bir bölgeydi, hatta Doğu Avrupa neredeyse yarım asır boyunca Sovyetler Birliği’nin nüfuzu altına girdi; fakat kıtanın merkez ülkelerinde İkinci Enternasyonal’in ve onu izleyen sosyal demokrasi çizgisinin olumsuz etkileri baskın çıktı. Kapitalist hegemonya bayrağını İngiltere’den devralan ABD’de ise işçi hareketi, yer yer çok güçlü parlamalara rağmen, çoğunlukla etkisiz kaldı.

Emperyalist dünyada emekçiler uzun süre boyunca reformizme eğilim gösterdilerse, bunun elbette maddi temelleri olmalıdır. Dünya devriminin önündeki en önemli engellerden birini oluşturan böyle bir yönelim “yanlış bilinç” veya ideoloji gibi unsurlarla değil, bunlara zemin oluşturan üretim ilişkileri çerçevesinde anlaşılabilir. Nitekim Marksist gelenekte, 19. yüzyıl sonunda bir salgın hastalık gibi yayılan reformizm, oportünizm, sosyal şovenizm gibi akımlar, merkez ülkelerde emperyalist kârlardan pay alan ayrıcalıklı bir “işçi aristokrasisi” katmanının işçi sınıfı içindeki etkisine bağlanmıştı. Azınlık olmasına rağmen örgütlülük düzeyi yüksek, etki gücü fazla olan bu katmanın oluşumu ise (aşağıda kısaca tartışacağım) birtakım geçici, olumsal koşullara bağlı kabul edilmişti. Koşullar değiştiğinde işçi aristokrasileri zayıflayacak, devrimci eğilim baskın hale gelecekti. Bu tezin bazı açılardan güncellenmesi gerektiği kanısındayım ve yazının esas meselesi bu olacaktır.

Lenin sonrası dönemde “işçi aristokrasisi” tezinin Marksistler arasında yoğun tartışmalara konu olduğu söylenemez. Bu daha ziyade, her akımın kendi meşrebine göre anlamlandırıp kullandığı veya kullanmaktan kaçındığı bir kavram olarak kaldı. Batılı Marksistlerin bir bölümü, özellikle de Frankfurt Okulu gibi en karamsar ekoller, merkez ülkelerde işçi sınıfının zaten çoktan sistemle bütünleşip devrimci vasfını kaybettiği kanısındaydı. Dolayısıyla, “işçi aristokrasisi” diye ayrı bir kesimden söz etmek gerekmiyordu. Bu çizgideki bir sonraki adım, işçi sınıfından ve genel olarak sınıf siyasetinden uzaklaşmak oldu.

Diğer tarafta, Batı Marksizmine birçok bakımdan karşı çıkan, “üçüncü dünyacı” denilebilecek akımların çoğunda ise analiz doğrudan dünya ölçeğine aktarılıyor ve çevre coğrafyalardaki yoksul işçi ve köylülerin karşısında, merkez ülkelerdeki emekçilerin tamamının bir işçi aristokrasisi oluşturduğu düşünülüyordu. Dolayısıyla, bu yaklaşımlara göre de emperyalist dünyadaki işçi sınıfı –bir bütün olarak– devrimci özne niteliğini yitirmişti. Bu durumda devrim beklentileri doğal olarak çevre ülkelere kaydırılıyordu. Fakat bir zamanların az gelişmiş ülkeleri kapitalist gelişme yolunda ilerleyip belirli ölçüde sanayileştikçe, bu beklentiler de darbe alacaktı.

Son kırk yıla damga vuran olumsuz gelişmeler sonucunda, işçi sınıfının örgütlü gücü küresel ölçekte zayıflamış bulunuyor. Merkez ülkelerdeki geleneksel işçi

aristokrasilerinin de bu zayıflamadan nasibini aldığı söylenebilir. Yazıda işçi aristokrasisini günümüzde nasıl düşünmemiz gerektiğine dair bazı öneriler formüle etmeye çalışacağım. Bu kadar temel bir meseleyi bir makalede çözüme kavuşturmak olanaklı değil, fakat en azından tartışmayı ilerletmek bakımından katkı sağlamayı umuyorum.

Kökenler

Marx ve Engels, 19. yüzyılın ortalarında, İngiltere’de Çartist hareketin yenilgisini ve ardından işçi hareketinin reformizme sapanışını birinci elden gözlemlediler. 1850’de *Neue Rheinische Zeitung*’da çıkan bir değerlendirme yazısında, “Çartist Parti”nin çözüme halinde olduğunu belirttikten sonra, “küçük burjuvazinin hâlâ partiye bağlı üyeleri, işçi aristokrasisiyle birlikte, tamamen demokratik bir fraksiyon oluşturmaktadır; programları Halkın Bildirgesi [*People’s Charter*] ve bir dizi başka küçük burjuva reformu ile sınırlıdır. Gerçekten proleter koşullarda yaşayan işçi kitlesi ise devrimci Çartist hizbe dâhildir” diye yazmışlardı.¹ Bir başka deyişle, Marx ve Engels’e göre İngiliz proletaryası içinde biri devrimci alt katman, diğeri reformizme yatkın (ve küçük burjuvaziye yakın) elit katman olmak üzere iki kesim ortaya çıkmıştı. Fakat “işçi aristokrasisi” adını verdikleri üst katmanın kimlerden, hangi gruplardan oluştuğuna dair net bir tanım verme gereği duymayıp terime sadece betimleme amacıyla başvuruyorlardı. Nitekim Marx, *Kapital*’in birinci cildinde işçi aristokrasisinden “işçi sınıfının en iyi ücret alan kesimi” olarak tek bir yerde söz edip geçecek, ayrıntıya girmeyecekti.² Aslında o dönemde “işçi aristokrasisi” nosyonu genel kamuoyunda bu anlamıyla zaten kullanılmaktaydı.³

1850’lerin ikinci yarısında Engels, Marx’a bir mektubunda, yine Çartist harekete referansla “İngiliz proletaryasının fiilen giderek daha fazla burjuvallaşması”ndan söz ediyordu: “Tüm ulusların bu en burjuvasının nihai amacı, burjuvazinin **yanı sıra**, bir burjuva aristokrasisine ve de bir burjuva proletaryasına sahip olmak gibi görünüyor. Dünyanın tamamını sömüren bir ulus söz konusu olduğunda bu elbette bir ölçüde anlaşılır bir şey”.⁴

Marx ve Engels’in 1850’li yıllarda deyim yerindeyse “geçerken” değindikleri

1 Karl Marx ve Frederick Engels, “Review”, *Marx & Engels Collected Works*, cilt 10, Lawrence & Wishart, 2010, s. 514. Bu kaynağı *Marksist Düşünce Sözlüğü*’nün “İşçi Aristokrasisi” maddesinde, sözlüğün yayın yönetmeni Tom Bottomore zikrediyor (Türkçe çeviriyi derleyen: Mete Tunçay, maddeyi çeviren: Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 312).

2 Karl Marx, *Kapital* 1. cilt, çev: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 644. Eric Hobsbawm’a göre, Marx’ın *Kapital*’i yazdığı sıralarda, 24 milyonluk Britanya nüfusunun dörtte üçünden fazlası kol işçisiydi; bu işçiler arasında, vasıflı ve nispeten iyi ücret alan yüzde 15’lik bir kesim işçi aristokrasisini oluşturuyordu. *Sanayi ve İmparatorluk*, çev: Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s. 142.

3 Tarihçi Robert Gray, terimin 1830’lu ve 40’li yıllarda kullanıma girdiğini belirtmektedir: *The Aristocracy of Labour in Nineteenth-century Britain c. 1850–1914*, Londra: Macmillan Press, 1981, s. 32, 37.

4 Engels’ten Marx’a 7 Ekim 1858 tarihli mektup. *Marx & Engels Collected Works*, cilt 40, Lawrence & Wishart, 2010, s. 344.

bu iki olgu, hem daha sonraki yazılarında, hem de son yüz elli yılın sınıf mücadelelerinde tekrar tekrar ve iç içe geçmiş şekilde boy gösterir. Biri “işçi aristokrasisi”dir; sınıfın bölünmüşlüğü ve ayrıcalıklı üst katman(lar)ın küçük burjuvaziyle hem toplumsal hem politik bakımdan “kol kola” olduğunu ifade eder. Diğeri ise “burjuvalaşan işçi sınıfı” gözlemidir; sömürgecilik–emperyalizm bağlamında ezen ulusun işçilerinin giderek (yine hem toplumsal hem politik bakımdan) burjuvaziye yaklaştığını anlatır. Kısacası işçi sınıfının bir kısmı veya tamamı, çeşitli nedenlerle, ege-men sınıfın etkilerine açık hale gelip devrimci çizgiden uzaklaşmaktadır. Sermaye sınıfının işçilere tanıdığı (tanımak zorunda kaldığı) birtakım siyasal ve sendikal–ekonomik haklar, kısa deyişle “sosyal reformlar” da hiç kuşkusuz bu durumu pekiştirir. Çelişkiler hem sınıflar ve sınıf kesimleri arasında, hem de uluslar arasında ortaya çıkar.

Marx ve Engels 1860’larda İrlanda’nın bağımsızlık mücadelesine özel ilgi göstererek, sömürge–karşıtı mücadele ile merkez ülkedeki sınıf mücadelesi arasında bağ kurmaya çalıştılar.⁵ Marx bu bağlamda, İrlanda’nın bağımsızlığının Britanya’da sosyalizmin zaferi için ön koşul olduğunu düşünüyor, dolayısıyla İngiliz işçi sınıfının bunu desteklemesi gerektiğini savunuyordu. 1870 yılında yazdığı bir mektupta “sıradan İngiliz işçisi”nin, yaşam standardını aşağı çeken bir rakip olarak gördüğü İrlandalı işçiden nefret ettiğini belirtiyordu: “İrlandalı işçi karşısında kendisini *egemen* ulusun üyesi olarak kabul eder ve sonuçta İrlanda’ya karşı İngiliz aristokratları ile kapitalistlerinin bir aletine dönüşür, böylece de bunların *kendisi* üzerindeki hâkimiyetlerini güçlendirir”.⁶

Marx’ın bu cümlelerinin, günümüzde kapitalist ülkelerdeki emekçi sınıfların tutumlarını neredeyse birebir yansıttığı söylenebilir. Aslında ezen ulusların işçileri arasında ırkçılığın ve şovenizmin yaygın olması bir tesadüf yahut “yanlış bilinç” meselesi değil, maddi temellere dayanan nesnel bir olgudur. Tıpkı reformist eğilimler gibi, ırkçı yaklaşımlar da ezen ulusun işçileri arasında kolayca kök salabilmektedir. Bununla birlikte, işçi sınıfının varoluş koşulları ona aynı zamanda bu tarz farklılıkları ve yanlısımları aşabilme, sermaye karşısında birlik olma, dayanışma potansiyeli de kazandırır. Özellikle devrimci durumlarda yahut kolektif eylemlerde sınıfın farklı kesimleri arasındaki sınırlar ve düşmanlıklar bir çırpıda geride bırakılabilir. Dolayısıyla, etkili bir mücadele ile reformizm, ırkçılık vb. zararlı eğilimleri yenmek olanaklıdır. Bu başarıldığında zaten sosyalist devrim yönünde dev bir adım atılmış olacaktır.

1860’lı yıllarda Enternasyonal, Marx ve Engels’in çabaları sonucunda, şoven yaklaşımı terk ederek İrlanda’nın bağımsızlık mücadelesine destek verdi. Fakat uzun vadede bu tavır kalıcı olamadı ve İngiliz işçi sınıfı, sanayi burjuvazisinin liberal politikalarından ve sömürgecilikten yana çıkmaya başladı. Aslında 19. yüzyıl ortalarından itibaren İngiliz burjuvazisi, işçi sınıfının artan gücünü fark ederek, bir dizi hamleyle bu sınıfı kapsamaya, kapitalist sisteme entegre etmeye girişmişti. Nitekim yüzyıl sonuna gelindiğinde, bir zamanlar imkânsız kabul edilen Çartist

5 Bkz. Özgür Öztürk, “Hindistan ve İrlanda: Marx ve Sömürgecilik”, *Dipnot*, sayı 10, 2012.

6 Aktaran: Lucia Pradella, “Imperialism and Capitalist Development in Marx’s *Capital*”, *Historical Materialism*, cilt 21, sayı 2, 2013, s. 135–136.

taleplerin önemli bir kısmı çoktan hayata geçmişti. Böyle bir kapsama stratejisini olanaklı kılan şey, Engels'e göre, Britanya'nın dünya ekonomisi içindeki gücü, daha açıkçası sömürgelerden elde edilen tekel kârlarıydı. Burjuvazi İngiliz işçi sınıfı içindeki bölünmelere oynayarak, bu sınıfın en örgütlü ve ileri kesimini yanına çekmeyi başarmıştı. Nitekim 1882'de Engels, Kautsky'ye bir mektubunda, "Burada işçilerin partisi yok, sadece Muhafazakârlar ve Liberal-Radikaller var; işçiler de İngiltere'nin dünya pazarındaki ve sömürgelerdeki tekelinin nimetlerini zevkle paylaşıyorlar" diyerek yakınmaktaydı.⁷

1885 tarihli bir makalede İngiliz işçi sınıfının son kırk yılını ele alan Engels (*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nun 1892 İngilizce baskısına Önsöz'de bu makaleden uzunca alıntılar yapar), bu yönelimin nedenlerini kısaca özetliyordu. Öncelikle, işçi sınıfının içinde özellikle iki kesimin durumu iyileşmişti. Birincisi fabrika işçileriydi; fabrika mevzuatı ve grevler sayesinde kırk yıl öncesine kıyasla belirli bir ilerleme elde etmişlerdi. İkincisi ise büyük sendikalarda örgütlü, yetişkin, vasıflı erkek işçilerdi. "İşçi aristokrasisi"ni oluşturan bu ikinci grup "makine işçileri, marangozlar, doğramacılar ve duvar ustaları"nı içeriyordu.⁸ 1867'de oy hakkına kavuşan ve aslında ağırlıklı olarak "zanaatkâr" niteliği sergileyen bu grubun ekonomik, toplumsal, politik ayrıcalıkları mevcuttu.⁹ Bununla birlikte, Engels İngiltere'de sosyalizmin yenilgisini daha genel bir nedene, Britanya'nın dünya ekonomisi içindeki tekel konumuna bağlıyordu:

Gerçek şu: İngiltere'nin sanayi tekelini elinde tuttuğu dönemde İngiliz işçi sınıfı bu durumun avantajlarından belirli bir noktaya kadar payını aldı. Bu kârlar, aralarında hiç de eşit olmayan bir biçimde dağılmıştı; imtiyazlı bir azınlık cebine en büyük payı attı. Ama geniş kitleler bile hiç olmazsa zaman zaman geçici bir fayda sağlıyordu. Owenizm'in ölümünden bu yana İngiltere'de sosyalizmin görülmeişinin nedeni budur. Bu tekelin çökmesiyle İngiliz işçi sınıfı imtiyazlı konumunu kaybedecektir; genel olarak kendisini –imtiyazlı ve önder azınlık da dâhil olmak üzere– başka ülkelerdeki işçi arkadaşlarıyla aynı düzeyde bulacaktır. İşte İngiltere'de sosyalizmin tekrar ortaya çıkması bu nedenle olacaktır.¹⁰

Dikkat edilirse Engels iki ayrı "imtiyaz"dan söz etmektedir. Biri genel olarak İngiliz işçisinin diğer ülkelerdeki işçilere kıyasla ayrıcalıklı konumudur; İngiltere'de

7 Aktaran: Martin Nicolaus, "The Theory of the Labor Aristocracy", *Monthly Review*, cilt 21, sayı 11, Nisan 1970, s. 92.

8 Aktaran: Friedrich Engels, "İngilizce Baskıya Önsöz", *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, çev: Oktay Emre, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 38–39.

9 Bu tarihte ikinci reform yasası ile oy hakkının kapsamı genişletilmişti. Mark Neocleous bunun bir tür kontrollü deney olduğunu ve işçi sınıfının siyasal iktidarı ele geçirmesine yol açmadığı görülünce reformlara devam edildiğini belirtir: *Sivil Toplumu Yönetmek: Devlet İktidarı Kuramına Doğru*, çev: Bahadır Ahıska, Ankara: NotaBene Yayınları, 2013, s. 187–188. Eric Hobsbawm'a göre "Britanya'yı yönetenler ... Reformu kabul etmeye hazırdılar, çünkü İngiliz işçi sınıfını artık devrimci olarak görmüyorlardı ... Çartizm gibi, tüm yoksul emekçileri işveren sınıfına karşı harekete geçiren büyük kitle hareketleri ölmüştü. Sosyalizm, doğduğu ülkede ortadan kalkmıştı", a.g.y., s. 115.

10 Aktaran: Engels, a.g.e., s. 40.

sosyalizmin yenilgisini Engels buna (yani “burjuvalaşan işçi sınıfı” olgusuna) bağlar. İkincisi bizzat İngiliz işçileri arasındaki katmanlaşma, daha doğrusu “işçi aristokrasisi”dir. Bu grup reformist siyasal çizgiyi benimsemiş olmakla birlikte, Engels’e göre bu durumun yarattığı engel sosyalist hareket için aşılabilir niteliktedir, zira daha sonraki paragrafta 1890’ların başı itibarıyla İngiltere’de sosyalizmin yeniden ve her rengeyle mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda asıl önemli bulunduğu şey Doğu Londra’nın dirilmesi, vasıfsız işçi kitlelerinin de örgütlenmeye, sendika kurmaya yönelmesidir. İşçi aristokrasisinin yuvası olan eski sendikalar “ücret sistemi”ni veri alıp bunun içinde kendi konumlarını bir parça düzeltmeye çalışırken, yeni sendikaların sosyalist doğrultuda faaliyet gösterdiğini belirtir Engels.¹¹

1885 ile 1892 arasında Britanya’nın sanayi tekelinin gerilediği, daha doğrusu gerilemeye devam ettiği kesindir. Fakat sosyalist hareketin aniden canlanmasına bu gerilemenin neden olduğu söylenemez (canlanma zaten kısa ömürlü olmuştur). Engels’in esas vurgusu vasıfsız işçilerin örgütlenmesine yöneliktir. 1889’da liman işçilerinin greviyle hızlanan bu sürecin gerisinde, 19. yüzyılın son çeyreğine damgasını vuran Büyük Bunalım ve yaygın işsizlik bulunmaktadır.¹² İngiltere’de sosyalist hareketin güçlenmesini sağlayan şey dünya ekonomisi içindeki sanayi tekeli konumunun yıkılması değil, işçi aristokrasisi dışında kalan geniş emekçi kesimlerin örgütlenmesi, sendika kurmasıdır. ***Kilit mesele ülkeler arası düzlemle değil, ülke içindeki sınıf kesimleriyle ilgilidir.*** Bu bakımdan, Engels’in 1885’te dile getirdiği koşul, kendisinin de örtük olarak teslim ettiği gibi problemlidir; sanayi tekeline sahip emperyalist ülkede sosyalizmin etkili olamayacağı imasını içermektedir.¹³ Oysa esas mesele, bir bütün olarak işçi sınıfını reformizme ve diğer zararlı alışkanlıklara yönelten, Engels’in “imtiyazlı ve önder azınlık” dediği işçi aristokrasisini etkisiz kılabilme; hatta daha da öteye geçip, sınıfın bu en örgütlü kesimini (tamamını olmasa da bir kısmını) devrime kazanabilmektir. Bunun için de sınıfın ana gövdesini oluşturan ayrıcalıksız işçilerin (ve işsizlerin) örgütlenerek devrimci bir yönelim içine girmesi gerekmektedir. Engels’ten yirmi beş yıl sonra dünya savaşı ortamında yazan Lenin’in de benzer bir doğrultuya işaret ettiğini göreceğiz.

Lenin’in yorumu

Günümüzde işçi aristokrasisi kavramının içinde düşünüleceği çerçeveyi Lenin emperyalizm teorisiyle ortaya koymuştur. Marx ve Engels’in çeşitli dönemlerdeki açıklamalarından yola çıkan Lenin, Birinci Dünya Savaşı ortamında dünya sosyalist hareketi içindeki bölünmeyi analiz eder. Günümüz terimleriyle söz konusu olan,

11 Engels, a.g.e., s. 41.

12 Bu konuda bkz. Bernard Semmel, *Imperialism and Social Reform: English Social-Imperial Thought 1895–1914*, New York: Anchor Books, 1968, s. 9, 98.

13 Kautsky daha sonraları, tam da bu nedenle, İngiltere’nin sanayi tekeli sona erdiği için savaşın gereksiz olduğuna dair tuhaf bir argüman öne sürecek. Oysa Lenin’in belirttiği gibi, sanayi tekeli, tekeli biçimlerinden sadece biridir. Sanayi bakımından gerileyen bir emperyalist ülkenin sömürge tekeli devam edebilir, yahut finansal (veya askeri, diplomatik, siyasal vb.) araçlarla tekeli konumu sürdürülebilir. Bkz. V.İ. Lenin, “Emperyalizm ve Sosyalizmdeki Bölünme”, *Sosyalizm ve Savaş* içinde, çev: Evrensel Basım Yayın Çeviri Grubu, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2008, s. 116–117.

sosyal demokrasinin komünist hareketten kopması, işçi sınıfına ve devrime sırtını dönmesi, burjuvazinin kanlı emperyalist maceralarına ve cinayetlerine suç ortaklığı yapmasıdır. Lenin bu durumun köklerinin bir avuç ülkenin tüm dünyayı sömürmesi demek olan emperyalizmde, bu sayede elde edilen aşırı kârlarda, bu kârlardan işçi sınıfının küçük bir bölümüne verilen “rüşvet”lerde yattığını savunur. Birinci Dünya Savaşı sıralarında yazdığı *Emperyalizm* kitabının 1920 tarihli Fransızca ve Almanca baskılarına “Önsöz”de kendi konumunu kısaca özetler. Buna göre, emperyalist ülkelerin sağladıkları muazzam **aşırı kârlarla** (çünkü bu kârlar, kapitalistlerin “kendi” ülkelerinin işçilerinden sızdırdıkları kârların çok daha üzerindedir) işçi liderlerini ve işçi aristokrasisini oluşturan bu yüksek tabakayı **bozmak** [*bribe*: “satın almak”, “rüşvetle elde etmek” olacak – ö.ö.] **olanaklı olabilmektedir**. “İleri” ülkelerin kapitalistleri de, dolaylı ya da dolaysız, açık ya da maskeli, bin türlü yola başvurarak, onu bozmaktan [burada da aynı şekilde – ö.ö.] geri kalmamaktadır.

Yaşam tarzlarıyla, ücretleriyle, dünya görüşleriyle tamamen küçük–burjuva niteliği taşıyan bu burjuvalaşmış işçi tabakası ya da “işçi aristokrasisi”, II. Enternasyonalin başlıca desteği olmuştur; günümüzde de **burjuvazinin başlıca toplumsal** (askerî değil) desteğidir. Çünkü bunlar, işçi hareketi içinde, **burjuvazinin gerçek ajanları**, kapitalist sınıfın işçi uşakları (labour lieutenants of the capitalist class), reformizmin ve şovenizmin gerçek yayıcılarıdır. Proletarya ile burjuvazi arasındaki iç savaşta, bunlar, kaçınılmaz olarak ve oldukça önemli bir sayıda, burjuvazinin yanında, “komüncü”lere karşı “Versailles”cılarının yanında yer alırlar.¹⁴

Lenin’in de genel terimlerle konuştuğu ve kesin tanımlar vermediği görülüyor. Nitekim aynı döneme ait bir başka metinde yine genel bir tarzda “burjuvazinin devasa kârlarından birkaç kırıntı da, işçi bürokrasisinden, işçi aristokrasisinden ve küçük burjuva yol arkadaşlarından oluşan küçük bir grubun payına düşebilir” diye yazar.¹⁵ Genel kategoriler dışında, örneğin “marangozlar” gibi spesifik bir topluluğa işaret etmez. Zira “yaşam tarzlarıyla, ücretleriyle, dünya görüşleriyle tamamen küçük burjuva niteliği taşıyan” bu burjuvalaşmış işçi tabakası sabit bir grup oluşturmaz. Aslında esas mesele bunların “yaşam tarzları” yahut ücretleri de değil, buradan türeyen politik tavırlarıdır. Emperyalizm “işçiler arasında da ayrıcalıklı kategoriler yaratma, onları proletaryanın büyük yığınından ayırma eğilimi”¹⁶ taşımaktadır, bu ayrıcalıklı işçi grubu gerçekte emperyalizmin ürünüdür. Kitlelerin karşısında ve kendi burjuvazisinin yanında konumlanarak, İkinci Enternasyonal içinde sosyal şovenizmin ve oportünizmin temelini oluşturmuştur. “1871–1914 döneminin görece ‘barışçıl’ karakteri, oportünizmin önce bir **ruh hali**, sonunda da işçi bürokrasisi ve benzer küçük burjuvalar arasında bir **grup ya da bir katman** oluşturuncaya değin, bir **eğilim** olarak beslenmesine” hizmet etmiştir.¹⁷ Lenin bu unsurların, gerektiğinde

14 V.İ. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev: Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları, 2009, s. 14–5.

15 V.İ. Lenin, “Oportünizm ve II. Enternasyonal’in Çöküşü”, *Sosyalizm ve Savaş* içinde, çev: Evrensel Basım Yayın Çeviri Grubu, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2008, s. 78.

16 Lenin, *Emperyalizm*, s. 120.

17 Lenin, “Oportünizm ve II. Enternasyonal’in Çöküşü”, a.g.y., 77.

devrimci söylemlere de başvurarak, kitleyi kontrol altında tutabildiğini belirtir. Bir başka deyişle, bu ayrıcalıklı grup, işçi sınıfının geniş gövdesini beraberinde sürükleyebilmektedir. Nitekim dünya savaşı patlak verdiğinde bu açıkça görülecektir.

Lenin'in görüşünün Marx ve Engels'in bahsettiği iki olguyu (işçi aristokrasisi ve sömürgeci ülkede işçi sınıfının burjuvalaşması) birleştirdiği, işçi aristokrasisinin oluşumunu emperyalist politikalara bağladığı söylenebilir. Emperyalizm sayesinde elde edilen aşırı kârlar merkez ülkedeki işçilerin *hepsine* olumlu birtakım kazanımlar getirebilir, fakat bunlar ancak kısa süre için geçerli olabilecek, önemsiz şeylerdir; sınıfın bütün olarak burjuvalaşması söz konusu değildir. Emperyalizmden esas yarar sağlayan, merkez ülke proletaryasının sadece bir kısmıdır. "Emperyalist ülkelerdeki proletaryanın ayrıcalıklı üst tabakası kısmen, uygar olmayan ulusların milyonlarının sırtından yaşar".¹⁸ Dolayısıyla, geniş kitlenin emperyalist politikalara *karşı* siyasal tavır alabilmesi olanaklıdır.

Bir şeyin olanaklı olduğunu söylemek elbette nasıl gerçekleşeceğine dair bir reçete sunmuyor. Üstelik Lenin'e göre "burjuva işçi partileri" (veya gruplar, akımlar vs.) belli başlı kapitalist ülkelerin hepsinde mevcuttur ve kendiliğinden ortadan kalkmayacakları kesindir. Devrim yaklaştıkça, "devrimci kitle mücadelesinin çok büyük bir parçasını, işçi hareketi içinde rol oynayacak olan oportünist küçük burjuva akıma karşı verilen mücadele oluşturacak"tır.¹⁹ Bu mücadelenin nasıl yürütülmesi gerektiğini ise Engels İngiltere örneğinde zaten ortaya koymuştur: "Engels, *eski* sendikaların 'burjuva işçi partisi', yani ayrıcalıklı azınlık ile '*en alttaki* kitle', yani gerçek çoğunluk arasına kesin bir çizgi çeker ve 'burjuva saygınlığın' bulaşmış *olmadığı* bu ikinci gruba çağrı yapar. Marksist taktiğin özü budur!"²⁰ Lenin'e göre sosyalistlerin görevi, işçi sınıfının en alt tabakalarına, gerçek kitlelere ulaşmak, onlara asıl çıkarlarının nerede olduğunu göstermek, sosyal şovenistleri ve oportünistleri teşhir etmektir.²¹

Tıpkı ekonomizm meselesinde olduğu gibi, oportünizm konusunda da işçi sınıfının varoluş koşulları sermayenin lehine birtakım eğilimleri ortaya çıkarır. İşçi sınıfının kendiliğinden gelişimi sosyalizme yönelimi otomatik olarak beraberinde getirmez – bunun için devrimci politik örgütlenmeye ihtiyaç vardır. Böyle bir örgütün var olmadığı durumda, işçi sınıfı kendi sorunlarına mevcut sistem içinde çözümler arayacaktır (ekonomist, reformist, sosyal şovenist eğilimler bunun sonucudur). Hatta devrimci örgütün başarılı olacağına da hiçbir garantisi yoktur, mücadelenin sonucu önceden belli değildir. Yine de asıl önemli olan şey işçi sınıfının devrimci potansiyelinin mevcudiyetidir. Bu potansiyel uyandırılmayı bekliyor olabilir, aslında genellikle beklemektedir de, fakat bunun dışında kapitalist toplumu yıkabilecek başka bir güç bulunmamaktadır. Emperyalist dünyada işçi sınıfı tarihsel olarak kendisinden beklenen devrimci rolü oynamadıysa, bunun sorumlusu işçiler değil, uyuyan devi uyandırmayı başaramayan sosyalist harekettir.

18 Lenin, "Emperyalizm ve Sosyalizmdeki Bölünme", a.g.y., 109.

19 Lenin, a.g.y., s. 120.

20 a.g.y., s. 121.

21 a.g.y., s. 122.

İşçi aristokrasisi tezine yöneltilen eleştiriler

İşçi aristokrasisi, emperyalizm ve reformizm arasındaki ilişkilere dair klasik Marksist görüş, temel ilkeleri ortaya koymuştur. Bununla birlikte, özellikle 20. yüzyıl boyunca gelişen sosyal politika ve sermayenin uluslararasılaşması gibi süreçleri doğal olarak hesaba katmadığı için, birkaç yönden güncellenmeyi beklemektedir. Böyle bir güncellenenin hangi doğrultu(lar)da yapılması gerektiğini aşağıda kısaca tartışmaya çalışacağım. Fakat daha önce, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Marksistler tarafından işçi aristokrasisi tezine yöneltilen eleştirilere ana hatlarıyla bakmakta fayda var. Zira işçi aristokrasisi tezi, zamanla, hem Marksistlere hem de Marksizme uzak kesimlere giderek daha yetersiz görünmeye başlamıştır.

Çeşitli akımlar tarafından işçi aristokrasisi tezine yöneltilen eleştiriler ve bazı sorular şöyle özetlenebilir:²² Öncelikle, kavramın tam olarak kimleri içerdiği, kimlerin “işçi aristokrasisi” sayılacağı belli değildir.²³ Yüksek ücret alanlar mı, sendikalı sanayi işçileri mi, beyaz yakalılar mı, yoksa hepsi birden mi? Keza ayrıcalıklı katmanların ayrıcalıklarının kaynağı da belirsizdir. Emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfı “Üçüncü Dünya”da sefalet içinde kıvranan kitlelere kıyasla gözle görülür şekilde daha müreffeh bir yaşam sürmektedir. Bunun nedeni daha yüksek emek üretkenliği midir, yoksa “Batılı işçi” az gelişmiş ülkelerin sömürsünden pay mı almaktadır? Alıyorsa bu nasıl gerçekleşir? Bir başka deyişle, Lenin’in bahsettiği “rüşvet” ne şekilde dağıtılmaktadır? Örneğin çok uluslu şirketlerin kendi ülkelerindeki işçilere daha yüksek ücret ödemek gibi bir tercihleri var mıdır? Emperyalist ülkelerdeki reformizm eğilimlerinin tek veya başlıca nedeni işçi hareketi önderliklerinin dolaylı–dolaysız rüşvetlerle satın alınmış olmaları mıdır? Öte yandan, ayrıcalıklı işçilerin reformizme, alt tabaka işçilerinse devrimciliğe daha yatkın olduğu fikri de tarihsel deneyim ışığında yanlış gibi görünmektedir. En radikal eylemlerin başını genellikle “ayrıcalıklı” denilen işçiler çekerken, yoksul işçi kesimleri çoğu zaman siyasete kayıtsızdır. Hatta daha da kötüsü, ırkçı–faşist politikalara tehlikeli bir yakınlık sergilemektedir.²⁴

22 Bahsettiğim eleştirilerin birçoğu Charles Post’un işçi aristokrasisi tezini reddeden makalesinde bulunabilir: “Exploring Working–Class Consciousness: A Critique of the Theory of the ‘Labour–Aristocracy’”, *Historical Materialism*, sayı 18, 2010.

23 Timothy Kerswell, işçi aristokrasisi kavramının sendika liderleri, vasıflı işçiler, Birinci Dünya işçilerinin tamamı, ayrıca Üçüncü Dünya ülkelerindeki yüksek ücretliler gibi birçok farklı topluluk için kullanıldığını belirtmektedir. “A Conceptual History of the Labour Aristocracy: A Critical Review”, *Socialism and Democracy*, 2018, s. 17.

24 Örneğin, günümüzde Avrupa’da göçmen karşıtlığı temelinde yükselen yeni nesil ırkçı–faşist partilerin seçmen tabanlarının önemli bir kısmını “alt tabaka” işçiler oluşturmaktadır. Bir çalışmaya göre, 2010’lu yıllarda yapılan seçimlerde, Fransa’da ırkçı Ulusal Cephe’ye (FN) oy verenlerin % 57’si, Sosyalist Parti seçmenlerinin ise ancak % 39’u işçiydi. Hollanda’da ırkçı Özgürlük Partisi’nin (PVV) seçmenlerinin neredeyse yarısı işçiyken (% 48), bu oran İşçi Partisi ve Sosyalist Parti için üçte bir civarındaydı (sırasıyla % 34 ve % 37). Yakın dönemde Almanya’da AfD’nin, Britanya’da Muhafazakâr Parti’nin, ABD’de Donald Trump’ın seçim başarılarında işçi sınıfından gelen oyların önemli katkısı olmuştur. “Aşırı sağ” partilere oy veren işçiler genelde sendikasızdır; sendikalı işçilerse sosyalist veya sosyal demokrat partilere yönelmektedir. Öte yandan, özellikle fabrika işçileri arasında oy vermeme tavrı çok yaygındır (açık politik bir tercih olarak boykot değil,

Cliff ve Marcuse'nin Lenin'e eleştirileri

İşçi aristokrasisi tezine yönelik eleştiriler özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaygınlaşmıştır. Merkez ülkelerde işçi sınıfının kendisinden beklenen devrimci atılımı bir türlü sergilememesi ve faşizm deneyimi, işçi aristokrasisi tezine yönelik sorgulamayı güçlendirmiştir. Genel kabul, Lenin'in işçi aristokrasisini çok dar şekilde tanımladığıdır. Acaba Lenin sorunu önemsizleştirip fazla iyimser bir tavır mı takınmıştır?

Siyasi yelpazenin çok farklı kanatlarından isimlerin bu yönde eleştiri getirdiklerini göreceğiz. Örneğin, 1957'de Tony Cliff, reformizmin ekonomik ve toplumsal kökünün Lenin'in öne sürdüğü gibi proletaryanın çok küçük bir kısmıyla sınırlı olmadığını savunmuştur. Cliff'e göre "son tahlilde, reformizmin tabanı kapitalist refahta" bulunmaktadır. Son yüz yıl içinde bir bütün olarak işçi sınıfının koşulları iyileşmiştir. Üstelik bu sadece başlıca emperyalist ülkelerle de sınırlı kalmamıştır. Büyük bir işçi bürokrasisi kesimi ortaya çıkmış, bu kesim patronlarla işçiler arasında aracılık yaparak bir tür "sınıf barışı" sağlamaya yönelmiştir. Ayrıca reformizmin ekonomik temeli ortadan kalksa bile, reformizm eğiliminin sona ereceğinin garantisizdir – bunun için devrimci eylem gereklidir.²⁵

Cliff'ten bir yıl sonra, bambaşka bir gelenek içinden yazan Herbert Marcuse de benzer gözlemleri dile getirir:

Lenin'in bağlı kaldığı ve emekçi aristokrasi ile avant-garde teorilerinin yardımıyla sürdürülen klâsik devrimci proleterya görüşü, ta başlangıçta yetersizliğini ortaya koymuştur. Birinci Dünya Savaşından önce dahi proleteryanın "işbirlikçi" bölümünün, niteliksel ve niceliksel olarak, tekeli kapitalin yozlaştırdığı bir küçük üst tabakadan farklı olduğu ve Sosyal Demokrat Parti ile sendika bürokrasisinin "hain"den daha başka ve fazla birşey oldukları ortaya çıkmıştır. Sosyal Demokrat Parti ve sendika bürokrasisinin tutumu, ileri endüstriyel ülkelerdeki örgütlü işçi sınıflarının çoğunluğuna özgü ekonomik ve toplumsal durumu oldukça doğru biçimde yansıtmıştır. Gerçekten de, Lenin'in devrimci avant-garde stratejisi, klasik Marksist kavramın yeniden formüle edilmesi demek olmamış, yeni bir proleterya görüşü getirmiştir.²⁶

Marcuse, merkez ülkelerde örgütlü işçi kesimlerinin "sınıf işbirliği" eğilimleri güçlendikçe, Marksist stratejinin temeli olan "devrimci özne olarak proleterya" fikrinin tehlikeye girdiğini öne sürer. Yine Marcuse'ye göre, bu tehlikeyi aşmak üzere, işçi sınıfı dünya ölçeğinde "iç" ve "dış" proleterya biçiminde yeniden düşünülmüş, kırdı ve kentteki ayrıcalıksız proleter ve yarı-proleter kesimlerden oluşan (aslında büyük kısmını köylülüğün oluşturduğu) dış proleterya yeni tarihsel "özne" olarak vaftiz edilmiştir.²⁷

daha ziyade kayıtsızlık, yani örtük olarak boykot). Bkz. Line Rennwald, *Social Democratic Parties and the Working Class: New Voting Patterns*, Palgrave Macmillan, 2020, s. 60–61.

25 Tony Cliff, "Economic Roots of Reformism", *Socialist Review*, cilt 6, sayı 9, 1957, <https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1957/06/rootsref.htm>.

26 Herbert Marcuse, *Sovyet Marksizmi*, çev: Seçkin Çağan, İstanbul: May Yayınları, tarihsiz, s. 37–38 [yazım hataları metnin orijinalinde].

27 Marcuse, a.g.y., s. 38–39, 41–42.

Farklı noktalardan hareket etseler de Cliff ve Marcuse'nin aynı noktada buluştukları görülür. Kapitalist sanayi toplumlarında ortaya çıkan parti ve sendika bürokrasileri, reformizm vb. gelişmelerin nesnel temelini açıklamak için, her iki yazar da Marx ve Engels'in "burjuvalaşan işçi sınıfı" gözlemini emperyalizm bağlamından koparıp doğrudan merkez ülke içindeki sınıf ilişkilerine taşımıştır. Böyle bir perspektiften bakıldığında, Lenin işçi aristokrasisi sorununu küçümsemiş, tarihin akışını biraz fazlaca zorlamış gibi görünmektedir. Bununla birlikte, bu perspektif, işçi aristokrasisini (veya bu kesime atfedilen reformizmi) işçi sınıfının geneline yaymaya çalışırken, aynı zamanda, Engels ile Lenin'in özellikle vurguladığı ve umut bağladığı "alt katmanlar"ı el çabukluğuyla yok etmektedir. Bunun sonucunda da Marksist siyasal strateji dayanaksız kalmaktadır. Nitekim Marcuse, kendi argümanı ile tutarlı şekilde, işçi sınıfı dışında yeni devrimci öznelerin arayışına çıkacaktır (öğrenci hareketi, azınlıklar vb. ezilen gruplar).

Üçüncü dünyacı akımların eleştirileri

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde klasik Marksist konuma bir itiraz da giderek yükselen üçüncü dünyacı akımlardan gelmiştir. Zira Batılı işçi sınıfının genel olarak reformist çizgide hareket etmesi, dünya devrimi beklentilerinin odağını az gelişmiş ülkelere kaydırmıştır. Örneğin, *Monthly Review* ekolünün önde gelen iki ismi Paul Baran ve Paul Sweezy, 1966'da yayınlanan *Tekelci Kapitalizm*'de, dünya devriminin başlangıç noktasının az gelişmiş dünya olduğunu öne sürerler. ABD bu süreçte elinden gelen her şeyi yaparak yeni devrimleri boğmaya çalışacaktır, ama "bu savaşta devrime karşı olan taraf zafer kazanamaz".²⁸

Üçüncü Dünya'da ulusal kurtuluş mücadelelerinin hız kazandığı ve birbiri ardına başarılar elde ettiği bir dönemde, dünya devriminin yolunun "çevre" ülkelerin bağımsızlığından geçtiği fikrinin yaygınlaşması şaşırtıcı değildir. Bu fikir özellikle Andre Gunder Frank ve Samir Amin gibi Bağımlılık Okulu yazarlarınca savunulup geliştirilmiştir. Konumuz olan işçi aristokrasisi tezi bağlamında, Arghiri Emmanuel'in 1972 tarihli *Eşitsiz Mübadele* kitabı özel önem taşıyor. Zira Emmanuel bu yapıtta, örneğin Samir Amin gibi diğer yazarların tereddüt ettiği adımı atarak, işçilerin enternasyonalizminin nesnel bir temelini bulunmadığını öne sürer.

Emmanuel, sermayenin ülkeler arasında hareketli, emeğinse hareketsiz olduğuna dikkat çeker. Bunun sonucunda dünya genelinde kâr oranları eşitlenirken, ücret düzeyleri kurumsal olarak farklı kalmaktadır. Merkez ülkelerde 1860'lardan itibaren sendikal hareketin güçlenmesiyle ülkeler arasındaki ücret düzeyi farklılıkları artmaya başlamıştır (aynı ülke içinde bile, etnik kökene bağlı olarak ücret düzeyleri çok farklıdır).²⁹ Ülkeler arasındaki eşitsiz mübadelenin temelinde, merkez ülkelerdeki işçilerin tekel konumu, bir başka deyişle sendikalı olmaktan ileri gelen ayrıcalıkları yatar. Emmanuel, Marksistlerin, işçilerin uluslararası dayanışmasını zedelememek için, eşitsiz mübadeleyi sermayenin organik bileşimindeki farklılıklara

28 Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, *Tekelci Kapitalizm*, çev: Filiz Onaran, Ankara: Doğan Yayınevi, 1970, s. 441-442.

29 Arghiri Emmanuel, *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, çev: Brian Pearce, New York: Monthly Review Press, 1972, s. 25, 37, 47, 49-50, 64, 116, 119, 121-123.

dayanarak açıkladıklarını belirtir. İşçi aristokrasisinin emperyalist aşamayla ve işçi sınıfının üst katmanıyla sınırlanması da (Lenin’in görüşü) aynı kaygıdan dolayıdır. Oysa uluslararası işçi dayanışması tarihsel bir yanılgıdır (misconception).³⁰ Sadece “aristokrat işçiler” değil, merkez ülkelerdeki en sıradan işçi (hatta işsiz) bile dünya proletaryasının ortalamasının çok üstünde yaşam standartlarına sahiptir.

Emmanuel’in sömürü ilişkisinden ziyade karşılaştırmalı ücret düzeylerine dayanan izahatı birçok eleştiri aldıysa da, o dönemde dünyada yaygın olan ruh haline denk düştüğü kesindir. Emmanuel’e ilk eleştiri, ücret düzeyi farklılıklarının bağımsız değişken olmayıp ülkeler arası emek üretkenliği ve yoğunluğu farklılıklarının bir fonksiyonu olduğunu öne süren Charles Bettelheim’den gelmiştir. Aynı yapıtın Fransızca baskısına önsöz yazan Bettelheim, Emmanuel’in tezlerinin, **merkez ülkelerde işçi sınıfının bir sınıf olarak var olmadığı** anlamına geldiğini de vurgular.³¹ Bu çarpıcı fikri, günümüzde Bağımlılık Okulu tezlerini daha radikal şekilde savunan Zak Cope da benimsemektedir.

1960’lı ve 70’li yıllarda Üçüncü Dünya’da ulusal kurtuluş mücadelelerinin doruk noktasında çok etkili olan Bağımlılık Okulu akımı, az gelişmiş ülkeler kapitalist gelişme yolunda ilerleyip belirli ölçüde sanayileştikçe gözden düşmüştür. İzleyen dönemde Sovyetler Birliği’nin ve diğer sosyalist inşa girişimlerinin çöküşü ise her türden alternatif arayışının bir süre için itibar kaybetmesine yol açmıştır. Önceleri “üç dünya”dan söz edilirken, ortada birdenbire “tek dünya” kalıvermiştir. Bununla birlikte, neoliberalizm–küreselleşme politikalarının yol açtığı sefalet ve Üçüncü Dünya’da sanayileşmenin de aslında küresel değer zincirlerinde emek yoğun imalat işlerinin üstlenilmesiyle sınırlı kaldığının giderek ortaya çıkması, 2008 kriziyle açılan yeni Büyük Depresyon ortamında, hem sosyalizmin hem de üçüncü dünyacılığın tekrar güçlenmesine zemin oluşturmaktadır.

Bu yenilenmiş üçüncü dünyacı perspektifin en üretken ve provokatif ismi şimdilik Zak Cope gibi görünüyor. Cope, merkez ülkelerde “çalışan sınıf”ın tamamının işçi aristokrasisi (aslında küçük burjuvazi) olarak nitelenmesi gerektiğini, günümüzde Birinci Dünya denilen ülkelerde herhangi bir sömürünün yaşanmadığını öne sürüyor. Buna göre, merkez ülkelerdeki nüfusun hemen tamamı, bağımlı ülkelerdeki emekçilerin sömürüsü ile geçiniyor.³² Emperyalist ülkelerdeki “işçiler” (ki gerçekte küçük burjuvalar bunlar), emperyalist saldırgan politikalara aktif destek vererek, yüksek ücretlerini ve yaşam standartlarını koruyorlar. Fiilen bir “burjuva işçi sınıfı” oluşturan bu sınıfın anti–emperyalizmde (dolayısıyla sosyalizmde) hiç-

30 Emmanuel, a.g.y., s. 169, 177–178, 189.

31 Charles Bettelheim, “Appendix III: Preface to the French Edition”, Emmanuel, a.g.y. içinde, s. 352. Emmanuel’in tezlerine yönelik çok daha kapsamlı bir eleştiriyi ve alternatif bir modeli Nail Satlıgan sunmuştur: *Emek–Değer Teorileri ve Dış Ticaret*, İstanbul: Yordam Kitap, 2014, s. 157 vd.

32 Zak Cope, *Divided World Divided Class: Global Political Economy and the Stratification of Labour Under Capitalism*, Montreal: Kersplebedeb, 2012, s. iii, 114, 156; *The Wealth of (Some) Nations: Imperialism and the Mechanics of Value Transfer*, Londra: Pluto Press, 2019, s. 10, 86.

Paralel bir örnek olarak, Marx, kadın ve çocuk emeğinin üretim sürecine çekilmesi bağlamında (erkek) işçinin köle tüccarı haline geldiğini yazmıştı. *Kapital* 1. cilt, s. 380. Ama bundan hareketle erkek işçilerin artık işçi sayılamayacağı sonucunu çıkarmamıştı. Cope’un yaklaşımı ise tam da bu sonucun çıkarılması anlamına geliyor.

bir çıkarı bulunmuyor.³³

Emperyalist ülkelerde sömürülen bir işçi sınıfının –azınlık unsurlar haricinde– var olmadığı tezini nasıl yorumlamak gerekir? Geçmişte, üçüncü dünyacı perspektifi benimseyen sosyalistler merkez ülkelerdeki işçilerin sömürüldüğünü inkâr etmezlerdi. Örneğin Samir Amin’in bu konuda kuşkusu bulunmuyordu;³⁴ keza işçi aristokrasisi konusunda kapsamlı bir çalışma yapmış olan H.W. Edwards da kapitalist ülkelerdeki işçilerin (işçi aristokrasisinin bile) sömürüye maruz kaldığını, sömürge ülkelerde ise aşırı sömürünün (super-exploitation) mevcut olduğunu belirtiyordu.³⁵ Üstelik o sırada henüz neoliberal politikalarla merkezdeki işçi sınıflarının kazanımları budanmamıştı. Cope ise günümüz koşullarında dahi merkezde sömürü olmadığını savunuyor. Ona göre emperyalist ülkelerin halkları, çevre ülkelerin halklarını sömürüyorlar. Böyle bir çerçevede “sınıf” kavramını kullanmanın da anlamı kalmıyor – sınıf, dünyayı değiştirmenin aracı olarak değil, olsa olsa sosyolojik bir tasnif aracı biçiminde iş görüyor.

Peki ne yapmalı? Cope’a göre, merkez ülkelerden umudu kesmek ve Üçüncü Dünya’da emperyalizme karşı tüm sınıfları (özellikle işçi ve köylüleri) bir araya getirecek ulusal kurtuluş hareketlerine bel bağlamak gerekiyor.³⁶ Samir Amin’in “bağ kesme” (delinking) dediği uzun bir süreç içinde, çevre ülkelerin merkezle olan bağlarını koparmaları sonucunda, emperyalizmin temelini oluşturan aşırı kârlar ve sömürü ortadan kalktığında, merkez ülkelerde de işçi sınıflarının yeniden sosyalizme yönelmesi söz konusu olabilecek.³⁷ Bir anlamda, “içeride” sosyalizmin sınıfsal–toplumsal temeli mevcut olmadığı için, kapitalizme/emperyalizme dışarıdan kuşatmak suretiyle diz çöktürülecek.

Samir Amin bu stratejinin “burjuvazinin en azından bir kısmını” kapsamaması konusunda açık sözlüken,³⁸ Cope şimdilik bu tür sınıf ittifaklarını pek detaylı ele almamayı tercih ediyor. Örneğin, köylülük içindeki hangi sınıf veya sınıf kesimlerinin işçilerle ittifak kuracağından söz etmiyor. Aslında böyle bir meselesi de yok, zira asıl çelişkinin merkezle çevre arasında yer aldığını kabul ettiği için, “halk içindeki çelişkiler”i ayrıca inceleme gereği duymuyor. Gerçekte Cope’un tüm analizi, sunduğu zengin tarihsel malzemeye ve geliştirdiği özgün hesaplama yöntemlerine rağmen, sınıfların yerine ülkeleri koyan Bağımlılık Okulu çerçevesinin sınırlarına hapsolüyor. Üstelik bunu ulusal kurtuluş savaşlarının zemininin epey zayıfladığı bir dönemde yapmaya çalışıyor. Yüz yıl önce Lenin, emperyalizmin mağlup edilmesinde ulusal kurtuluş savaşlarının (belirleyici olmasa da) önemli rol oynayaca-

33 Cope, *Divided World Divided Class*, s. 174, 207–208.

34 Örneğin: Samir Amin, *Class and Nation: Historically and in the Current Crisis*, çev: Susan Kaplow, New York: Monthly Review Books, 1980, s. 229.

35 H.W. Edwards, *Labor Aristocracy, Mass Base of Social Democracy*, Stockholm: Aurora Press, 1978, s. 53, 210.

36 Cope, *Divided World Divided Class*, s. 213; *The Wealth of (Some) Nations*, s. 86, 212.

37 Samir Amin, *Delinking: Towards a Polycentric World*, çev: Michael Wolfers, Londra, New Jersey: Zed Books, 1990, s. 13, 28, 54–55, 104, 122, 132.

38 Samir Amin, *The Law of Worldwide Value*, çev: Brian Pearce, Shane Mage, New York: Monthly Review Press, 2010, s. 93.

ğını düşünmüştü. Cope ise bugün sosyalizme ancak bu yoldan varılabileceğini öne sürüyor.

Temel sorun şu şekilde ifade edilebilir: 20. yüzyıldaki her iki dünya savaşı sonrasında da büyük devrim dalgaları yaşandı. Bu devrim dalgalarının çok önemli bir bileşeni, ulusal kurtuluş hareketleriydi. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından (Avusturya–Macaristan ve Osmanlı gibi) imparatorlukların dağılma sürecinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise (Britanya ve Fransa gibi) eski sömürgeci imparatorlukların güç kaybetmesi sonucunda birçok ülke bağımsızlığını kazandı. Devrim dalgalarının üzerine binen ve bunları güçlendiren ulusal kurtuluş hareketleri, emperyalizmin mağlup edilmesi açısından sosyalist stratejinin bir parçasını oluşturuyordu. Nitekim dünya genelinde sosyalist inşa coğrafyası giderek genişlemişti. Daha sonraki Küba devrimi gibi örnekler de demokratik devrimlerin kısa sürede sosyalist devrimlere dönüşebildiğini gösteriyordu. Kısacası, sosyalist devrimle ulusal kurtuluş hareketleri arasında bir sinerji, tamamlayıcılık mevcuttu. Böyle bir ortamda Bağımlılık Okulu gibi akımlar, nesnel olarak sosyalizmin geniş gövdesi içinde yer alıyordu.

Gelgelelim, 20. yüzyılın son çeyreği itibarıyla sömürgecilikten modern emperyalizme geçiş ana hatlarıyla tamamlanmış bulunuyor. Doğrudan işgali esas alan sömürgeciliğin ve yine önemli ölçüde bu yönetime yaslanan klasik emperyalizmin aksine, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde giderek başat duruma gelmeye başlayan modern emperyalizm daha dolaylı ekonomik–siyasi mekanizmalarla tahakkümünü kuruyor. Bağımlı coğrafyalarda üretilen artı değerın büyük kısmına merkez ülke sermayesinin (çeşitli yöntemlerle) el koyabildiği böyle bir çerçeve, “ulusal kurtuluş” talebinin içeriğini de sorunlu hale getiriyor. Bir kez siyasal bağımsızlığını kazanıp dünya kapitalist sistemine meta, para, sermaye, hatta emek piyasaları aracılığıyla entegre olmuş bir ülkede (örneğin Türkiye’de, Hindistan’da, Brezilya’da) “ulusal kurtuluş” çağrısının günümüzde sınıfsal muhatabı elbette burjuvazi değil, işçi sınıfıdır. Dünya sanayi üretiminin önemli bir kısmını gerçekleştirip ihraç eden, birçok yoldan emperyalizmle bütünleşmiş olan bu gibi ülkelerde emperyalizmden kopuşun öncülüğünü ancak işçi sınıfı yapabilir. Fakat bu durumda artık “ulusal kurtuluş”tan (national liberation) değil, sosyalist inşadan söz etmek gerekir. Dünya genelinde güçlü bir sosyalist alternatifin mevcut olmadığı günümüz koşullarında, böyle bir “ulusal kurtuluş”un, ***bir devrimci dalgayla buluşup sosyalizme yönelmediği takdirde***, kısa süre sonra dünya kapitalizmiyle eski bağlarını yeniden kurmaya yönelmesi kaçınılmaz görünüyor. Cope, uzun bir sürece yayılacak yeni bir “bağ kesme” dalgası öngörüyor, bir anlamda sosyalist inşayı önceleyecek bir “milli kapitalizm” aşamasını (bu terimi kullanmadan) gerekli buluyor, fakat bu hareketin nasıl olup da emperyalizmin sonunu getireceğini (temenniler bir yana bırakılırsa) tartışmıyor. Sorular ve eleştiriler çoğaltılabilir. Fakat bir nokta açık: Cope’un analizi, Marksizmin politik ve bilimsel kazanımlarını bir yana bırakıyor. Yapıtının tamamı, sınıf kategorilerinin geçersiz olduğunu kanıtlamaya çalıştığı izlenimini yaratıyor.

Neocleous’un eleştirileri

Yeni dönemde Lenin’in işçi aristokrasisi anlayışına yöneltilen bir üçüncü eleştiri hattı ise bugün genellikle “sosyal politika” adı verilen konuyla ilişkili. Devlet üzerine çalışmalarıyla tanınan İngiliz Marksist Mark Neocleous’un çalışmaları kanımca

buna bir örnek oluşturuyor.

Neocleous'a göre işçi aristokrasisi, "teorisini arayan bir kavram"dır. Bu özellikle Lenin'in kavrayışı açısından söz konusudur, zira Lenin, sivil toplum kavramını kullanmadığı ve devletin dış ilişkilerine (emperyalizm) odaklandığı için, işçi sınıfının kapitalist sisteme dâhil edilmesini teorileştirememiştir. Tıpkı Hegel gibi, Lenin (ve Buharin) de kapitalist devletin sınıflar arasındaki antagonizmaları yönetmek (administration) için gereken iç siyasal yapıları oluşturabileceğini öngörememiştir. Ayrıca, işçi aristokrasisini olabildiğince dar tanımlayarak, modern kapitalist devleti değil köhne Rus devletini analizine temel almıştır.³⁹

Neocleous'un eleştirilerinin belirli bir anakronizm barındırdığını (tarihlendirme hatası içerdiğini) düşünüyorum. Zira Neocleous aslında Lenin döneminde henüz emekleme aşamasında bulunan "sosyal politika" gelişmelerini eleştirisine temel alıyor. Örneğin, işçi sınıfının kapitalist sisteme dâhil edilme sürecinin 1918 itibarıyla neredeyse tamamlanmış olduğunu öne sürüyor. Bununla kastettiği şey o tarihte İngiltere'de işçilere (sadece erkek işçilere!) genel oy hakkının tanınmış olması. Bir başka deyişle, Lenin işçi aristokrasisini çok dar şekilde tanımladıysa (ki bu tartışılır), Neocleous da bunu eleştireyim derken işçilerin siyasal alana entegrasyonunu çok basite indiriyor. Kaldı ki bu haliyle bile eleştiri hedefi ıskalıyor, zira mesela Lenin'in *Emperyalizm* kitabını yazdığı tarihte (mülkiyet veya cinsiyet ayrımı içermeyen evrensel oy hakkı anlamında) siyasal katılım dünya genelinde kural değil istisna oluşturuyordu. Hatta bundan bir kuşak sonra bile, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda, sadece sekiz ülkede evrensel oy hakkı mevcuttu.⁴⁰

Lenin, emperyalizm konusundaki en önemli yazılarından birinde, işçi aristokrasisi tabakasının "ayrışma ve burjuvaziye geçiş süreci"nin ekonomik anlamda olgunlaştığını, gerçekleştiğini belirtir. Sınıf ilişkilerindeki böyle bir değişim hiç kuşkusuz "politik biçimini de bulacaktır". Emperyalizmin sağladığı ekonomik ayrıcalıklara aynı zamanda politik "ayrıcılık ve sus payları" denk düşecek, "burjuva işçi partileri"nin temsilcilerine ve destekçilerine çeşitli komitelerde, kurullarda (daha sonraki dönemlerde hükümetlerde de) koltuklar, ödüller verilecektir.⁴¹ Lenin şu sözlerle devam eder:

Politik demokrasinin mekanizması da aynı yönde çalışır. Çağımızda, seçimler olmadan hiçbir şey yapılamaz; kitleler olmadan hiçbir şey yapılamaz. Ne var ki bu basın yayın ve parlamentarizm çağında, popüler sloganlarla hokkabazlık yapan, işçilere –yeter ki burjuvaziye devirmek için devrimci mücadeleden vazgeçsinler– her türlü vaatte bulunan, her reformu ve iyiliği söz veren, son derece yaygın, sistemli bir biçimde uygulanan, sağlam bir dalkavukluk, yalan, sahtekârlık sistemi olmaksızın, kitleleri yönetmek **mümkün değildir**. "Burjuva işçi partisi"nin klasik ülkesinde bu sistemin en becerikli ve en önde gelen temsilcilerinden biri olan İngiliz bakan Lloyd George'a dayanarak, bu sistemi Lloyd George'çuluk olarak

39 Neocleous, a.g.y., s. 12, 28 dn, 60–61, ayrıca bkz. s. 153–156.

40 Ian Gough, *The Political Economy of the Welfare State*, Londra: The Macmillan Press, 1979, s. 60.

41 Örneğin Britanya'da, sendikal birlik TUC'un bürokratları 1935 yılında hükümetin kurduğu 6 komitede yer alırken, bu sayı 1949'da 60'a, 1954'te 81'e, 1968'de 115'e çıkar. Bkz. Edwards, a.g.y., s. 54, dn.

adlandıracağım.⁴²

Neocleous'un düşündüğünün aksine, işçi sınıfının kapitalist sisteme entegrasyonu 20. yüzyılın başında henüz yeni başlamış bir süreçti. Lenin, "Lloyd George'çuluk" adını verdiği bu süreci ancak kısmen görebilmişti (bir bütün olarak işçi sınıfının değil, işçi aristokrasisinin sisteme entegre edildiğini düşünüyordu).

19. yüzyıl sonunun "emperyalizm ve sosyal reform" söylemi, burjuvazinin, emperyalist politikalara destek bulabilmek için kitlelere belirli tavizler verme zorunluluğunun farkında olduğunun ifadesiydi. Tartışma bu tavizlerin kapsamına ve niteliğine dairdi. "Sanayi tekeli" artık yıkılmış olan Britanya'da, egemen sınıf içindeki tartışma, liberal serbest ticaret yanlıları ile Almanya gibi merkantilist politikalar izlemek isteyen Gümrük Tarifesi Reformu yanlısı sanayiciler arasındaydı. Sermaye içi saflaşma bugünküne benziyordu, fakat günümüzdekinden farklı olarak, işçi sınıfı tarihsel nedenlerle liberalleri desteklemekteydi.⁴³ Bununla birlikte, her iki taraf da işçilere belirli hakların tanınması gerektiğinde hemfikirdi.

Aslında kapitalist üretimin başlangıcından itibaren, işçi sınıfının örgütlü mücadelesi karşısında sermaye, devlet aracılığıyla, belirli düzenlemeler yapmak durumunda kalmıştı. Devlet-burjuvazi-proletarya sacayağına oturan sosyal politika alanı, 19. yüzyıldan bugüne dek toplumsal, ekonomik, siyasal boyutları içerecek şekilde giderek genişledi.⁴⁴ Bu genişleme, işçi sınıfı içindeki ayrışmaları da körükleyecek şekilde ilerledi. Örneğin emeklilik hakkı, işsizlik ücreti vb. haklar belirli işçi gruplarına özgü olarak başlayıp sonradan yaygınlık kazanan uygulamalardı. Konumuz bağlamında önemli olan şu ki, sosyal politika uygulamaları işçi sınıfı reformizmini besleyen en önemli kaynaklardan biri haline geldi.

Bu alanda işçi sınıfının ekonomik örgütü sendikalar, siyasal örgütü ise sosyal demokrat partiler olarak şekillendi. Birinci Dünya Savaşı döneminde sosyal demokrasi komünist harekettten kopacak, burjuva siyasal aygıtı ile bütünleşecek ve zamanla sosyalizm hedefini terk edecekti. O tarihten bugüne, genel itibarıyla, merkez ülkelerde işçi sınıfının örgütsüz kısmı sağ-muhafazakâr partilere, örgütlü kısmı sosyal demokrasiye, sınıf bilinci en yüksek "öncü" kısmı ise komünist partilere eğilim göstermiştir denilebilir. Bir başka deyişle, örgütlü işçi hareketi siyasal düzlemde genellikle sosyal demokrasi (çoğunluk) ve devrimci komünist hareket (azınlık) biçiminde bölünmüştür.

Sosyal demokrasinin örgütlü işçi hareketi üzerindeki bu etkisi neoliberal dönemde giderek zayıflamıştır. 1990'lardan bu yana, sosyalizm "tehdidi"nin ortadan kalkmasıyla, Avrupa'nın büyük sosyal demokrat partileri (Almanya'da Sosyal Demokrat Parti, Britanya'da İşçi Partisi, Fransa'da Sosyalist Parti) açıkça liberalizme yönelmiştir. (ABD'de etkili bir sosyal demokrat parti yoktur; bu rolü -kısmen- Demokrat Parti üstlenir, tıpkı Türkiye'deki CHP gibi.) Diğer taraftan, neoliberal

42 Lenin, "Emperyalizm ve Sosyalizmdeki Bölünme", a.g.y., s. 118-119.

43 Semmel, a.g.y., s. 133-134, 137-138.

44 Britanya'da sosyal hizmet harcamalarının milli gelire oranı, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ancak yüzde 4 civarındaydı, 1970'lere gelindiğinde ise neredeyse yüzde 30'a yükselmişti. Gough, a.g.y., s. 76.

dönemde örgütsüzleşen işçi kitleleri de sosyal demokrasiden uzaklaşmaya başlamıştır. Kısacası, işçi hareketiyle sosyal demokrasi arasındaki tarihsel bağ her iki yandan zayıflamış, “Sosyal demokrasinin işçi sınıfı oyları üzerindeki tekeli açıkça sona ermiştir”.⁴⁵ Bu durum devrimci sosyalist hareket için hem bir fırsat, hem de tehdittir. 2008 sonrası küresel bunalım ortamı milliyetçi akımların güçlenmesine zemin sağladığından, sosyal demokrasiden uzaklaşan işçilerin bir kısmı ırkçı–faşist hareketlere yönelebilmektedir.⁴⁶

Neocleous’a geri dönersek, yazarın haklı olduğu nokta, modern kapitalist devletin sınıf mücadelelerini bir idari form içine hapsedebilmiş olmasıdır. Çalışma bakanlıklarının kurulması, toplu görüşme ve sözleşmeler, çalışma yasaları vb. süreçlerle devlet, üretim alanına ait çelişkileri devlet bünyesine kaydırarak burjuva toplumun siyasal istikrarını korur.⁴⁷ Bu süreçte işçi sınıfı salt pasif konumda durmaz elbette. Aslında devletin dönüşümünü zorlayan, işçi sınıfı olmuştur. Dolayısıyla, işçi sınıfı, hem devleti şekillendiren özne, hem de onun tarafından şekillendirilen nesne olarak görülmelidir.⁴⁸ Sermayenin devlet iktidarı, işçi sınıfının kazanımlarını burjuvazinin çıkarlarına göre biçimlendirebilmeyi olanaklı kılar.

Neocleous’un analizinin problemlili olmaya başladığı nokta ise, devletin hem sermayeyi hem de işçi sınıfını belirli formlar içine hapsedmek suretiyle sınıf mücadelesini “yönetmeyi” başardığı iddiasıdır. Öyle ki, Neocleous, sermayenin anonim şirket biçimi altında, işçilerin de sendika biçimi altında örgütlenmiş olmasını devlete atfeder.⁴⁹ Bu perspektifte iki sorun bulunduğu kanısındayım. İlki ve nispeten daha önemsiz olanı, devletin sınıfların üzerinde kadiri mutlak bir güç gibi resmedilmesi. Kuşkusuz bu bir vurgu meselesi ve Neocleous bu izlenimi ortadan kaldıracaktır. İkinci sorun ise sermaye ilişkisinden türeyen antagonizmaların belirli siyasal–ekonomik formlar içinde ilelebet “yönetilebileceği” fikri. Özellikle merkez ülkelerde başarılı bir sosyalist devrim yaşanmadığına göre bu iddianın gerçeklik taşıdığı düşünülebilir, fakat bu aynı zamanda işçi sınıfı ile kapitalistlerin çıkarlarının uzlaştırılabileceğini savunan sosyal demokrat konumu mutlaklaştırmak anlamına geliyor. Böyle bir iddia elli yıl önce (kabul edilmese de) belki anlaşılabilir, oysa kırk yıllık neoliberal tahribatın ardından giderek anlamını yitirmiş bulunuyor. Sınıf-

45 Rennwald, a.g.e., s. 59. Ayrıca bkz. Asbjørn Wahl, *The Rise and Fall of the Welfare State*, çev: John Irons, Londra: Pluto Press, 2011, s. 197.

46 Oy verme davranışına odaklanan akademik çalışmalarda, işçilerin sağ partilere oy vermesinde düşük eğitim düzeyinin, sol partilere oy vermesinde ise düşük gelir düzeyinin etkili olduğu belirtiliyor (eğitim düzeyi elbette gelir düzeyi ile ilgili, fakat hangi kararda hangi faktörün etkili olduğu istatistik yöntemlerle ayırt edilebiliyor). Neoliberal dönemde seçmen davranışında çevre, kadın hakları, sivil toplum vb. konuların öne çıktığı, temel sağ–sol ayrımının yeni içerikler kazandığı vurgulanıyor. Gelgelelim, ekonomik saiklerle “sola oy verme” açısından örneğin ABD’de herhangi bir azalma olmadığı görülüyor. Bkz. Dick Houtman, Peter Achterberg, Anton Derks, *Farewell to the Leftist Working Class*, Londra: Routledge, 2017, 5. bölüm.

47 Neocleous, a.g.y., s. 25, 31.

48 Neocleous, a.g.y., s. 159–160. “Refah devleti” literatüründeki tasavvur bundan çok farklıdır ve işçi sınıfı aktif bir özne olarak değil, sosyal politikanın pasif nesnesi olarak görülür. Bkz. Gösta Esping–Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press, 1990, s. 108.

49 Neocleous, a.g.y., s. 209–210.

lar arasındaki antagonizmaların belirli bir *modus vivendi* içinde yumuşatılabileceği, sürdürülebilir bir forma sokulabileceği muhakkak, zaten aksi takdirde burjuvazinin siyasal iktidarının hiçbir anlamı kalmazdı; ama bu türden her girişimin sınırlarının olduğu da kesin.

Friedman ve Post'un eleştirileri

Yakın dönemde işçi aristokrasisi tezine yöneltilen bir diğer eleştiride, bu katmanın sanıldığı gibi reformist olmadığı öne sürülmüştür. Bu eleştiriyi en güçlü dile getiren yazarlar, bildiğim kadarıyla, Samuel Friedman ve Charles Post'tur. Eleştiri, biri 1986 tarihli (Friedman), diğeri 2010 tarihli (Post) iki makalede ortaya konulmuştur. Friedman'ın özlü ifadesiyle: "İşçi aristokrasisi alt tabakadan daha az devrimci değildir ... alt tabaka da aristokrasiden daha az reformist değildir". Post'a göre de Kuzey'in iyi ücret alan kesimlerinin tutucu, düşük ücretli kesimlerse radikal olduğu fikri yanlıştır. Bir "işçi aristokrasisi"nden söz edilebilse bile, bu kesimin kural olarak gerici politikaları desteklediği söylenemez.⁵⁰

Hem Post hem de Friedman, işçi aristokrasisi tezini baş aşağı çevirerek, 20. yüzyıl boyunca vasıflı, sendikalı sanayi işçilerinin öncülük ettiği mücadelelerden örnekler verirler. Friedman, özellikle, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Avrupa'da yaşanan devrimci dalgada sendikalı ve "ayrıcılık" sanayi işçilerinin başı çektiğini vurgular. Post, buna ilave olarak, Ekim Devrimi döneminde Bolşevik Parti üyelerinin çoğunun da (özellikle metal sektöründe çalışan) kentli sanayi işçileri olduğunu öne sürer.⁵¹ Dahası, 20. yüzyılın ikinci yarısında gerek Fransa ve İtalya gibi merkez ülkelerde, gerekse Şili ve Arjantin gibi çevre ülkelerde çok ciddi ölçekli kitle hareketlerinde önderliği genellikle sanayi işçi sınıfı yapmıştır.

Kanımca bu eleştiri hattı, merkez ülkelerdeki işçi aristokrasilerinin devrimci potansiyeline dikkat çekmekle hayırlı bir iş yapıyor. Fakat bunun çoğu zaman salt bir potansiyel olarak kaldığı, ayrıca bu kesimin gerici politikalara da belirli bir yatkınlığının bulunduğu unutuluyor. Emperyalist ülkelerdeki sendikalı işçilerin militan eylemlilik örneklerinin işçi aristokrasisi tezini çürüttüğü savunuluyor; örtük olarak da tutucu tavır – militan tavır (veya radikal tavır) karşıtlığı esas alınmıyor. Oysa bu yanıltıcı bir hareket noktası. Zira işçi aristokrasisi tezi bağlamında devrimci demek, "ekonomist" veya "sendikalist" sınırları aşır proletarya iktidarına yönelen demek. Militan bir mücadele çizgisi hiç de devrimci olmak zorunda değil. Örneğin, sanayileşmenin ilk dönemlerindeki makine kırma eylemleri epey militanca, radikal eylemlerdi; fakat tarihsel açıdan, içgüdüsel bir savunma refleksinin ötesine pek geçemeyen, hareketin henüz olgunlaşmamış olduğunu gösteren olaylardı.

Friedman ve Post, 20. yüzyıl boyunca birçok kitle hareketinin başını vasıflı, örgütlü, nispeten iyi ücret alan sanayi işçilerinin çektiğini öne sürerken yanılmıyorlar. Merkez ülkelerdeki işçi sınıfının (ve işçi aristokrasisinin) devrimci *potansiyelini*

50 Samuel R. Friedman, "Labor Aristocracy Theories and Worker Politics", *Humanity and Society*, sayı 10, 1986, s. 129. Post, a.g.y., s. 28. Bu iki yazarınkine yakın, ama daha az vurgulu bir yorum için bkz. John Evansohn, "Workers and Imperialism: Where Is the Aristocracy of Labor?", *Critical Sociology*, cilt 7, sayı 54, 1977.

51 Friedman, a.g.e., s. 129–133; Post, a.g.y., s. 30–31.

bu şekilde hatırlatmakla faydalı bir iş yapıyorlar. Fakat bu kitlesel hareketlerin bir türlü devrimci sıçramayı gerçekleştiremediği gerçeğini, daha doğrusu politik aracılık sorununu es geçiyorlar. (Hakkını yememek için, Friedman'ın bahsi geçen kitle hareketlerinde devrimci hedeflerin bulunmadığını ve işçi bürokrasilerinin olumsuz etkilerini vurguladığını belirtmek gerekiyor.) Böyle bir sıçrama ancak sendikal sınırların ötesine geçen devrimci **politik** örgütlenme ile mümkündür. Dahası, birçok tarihsel örnekte görüldüğü üzere, böyle bir sıçrama gerçekleşmediği takdirde hareket kaçınılmaz olarak gerilemekte, eskisinden daha kötü bir konuma savrulmaktadır. İbret alınması gereken ABD örneğinde, 1930'lardan 1940'ların ortalarına dek Büyük Bunalıma ve dünya savaşına rağmen ülkeyi sarsan grevler gerçekleştirebilen CIO (ki aslında 1936'da AFL'den kopmadır), Soğuk Savaş döneminde AFL ile yeniden birleşerek tüm dünyada devrimci işçi hareketlerini baltalamaya girişmiştir.⁵²

Kısacası merkez ülkelerde işçi aristokrasisi diye nitelenebilecek katmanların zaman zaman militan eylemlilikler sergilemeleri, devrimci potansiyelin varlığını gösterir. Post'un haklı olarak vurguladığı gibi, sınıf mücadelesi zaten özünde "epizodik" karakterdedir.⁵³ Genel bir karşılıklı mevzilenme içinde, dönem dönem manevralar (veya muharebeler) gerçekleşir.

İşçi sınıfının alt katmanlarının devrimci gücü tam da bu tür muharebe dönemlerinde ortaya çıkar. Sınıf mücadelesinin zaman içindeki seyrini, "normal" durgun dönemler ve mücadelenin şiddetlendiği "devrimci" dönemler biçiminde ikiye ayırabiliriz. "Normal" dönemde yapılan (veya yapılmayan) hazırlıkların sonuçları devrimci dönemlerde alınacaktır. İşçi sınıfının ana gövdesini oluşturan ayrıcalıksız işçi katmanları "normal" dönemlerde genellikle örgütsüz ve hareketsiz halde kalma eğilimindedirler, fakat bir devrimin asıl vurucu gücünü sağlarlar.⁵⁴

"İşçi aristokrasisi" kavramını netleştirme ve güncelleme çabaları

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, işçi aristokrasisi tezine yöneltilen eleştirilerin yanı sıra, kavramı netleştirmeye yönelik girişimler de görülüyor. Burada önemli bir gelişme, 1950'lerde Eric Hobsbawm'ın çalışmalarıyla başlayan, 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz işçi sınıfının bileşimini konu edinen tartışmalar.⁵⁵

52 CIO ve genel olarak ABD sendikal hareketi için bkz. Mike Davis, *Prisoners of the American Dream: Politics and Economy in the History of the US Working Class*, Londra, New York: Verso, 5. baskı, 1991 (ilk baskı 1986).

53 Post, a.g.y., s. 34.

54 Wolfgang Abendroth, 19. yüzyıl Alman deneyimi bağlamında, "Politik eylem hemen hemen her zaman kooperatifler ya da sendikalardaki işçilerin küçük bir kesimince üstlenildi ve genellikle aydınlarca yönetildi" diye belirtiyor ve ekliyor: "Bu iki örgüt ... içinde etkin olanlar, yüksek kazançları nedeniyle ... daha çok imkanlara sahip olan kalifiye işçilerin saflarından gelenlerdi ... yoksulluktan acı çeken işçiler savaşkanlık ve canlılıklarını yalnızca bunalım zamanlarında gösterebiliyorlardı". *Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi*, çev: Ali Çakıroğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 28. Sanırım bu cümleler genelleştirilebilir.

55 Bu tartışmaların bir özeti için bkz. H. F. Moorhouse, "The Marxist Theory of the Labour Aristocracy", *Social History*, cilt 3, sayı 1, Ocak 1978.

Hobsbawm, özellikle yatırım malı sanayilerinde, makine, mühendislik, gemi yapımı gibi sektörlerde çalışan vasıflı erkek işçilerin işçi aristokrasisini oluşturduğunu, ilgili dönemde bu grubun giderek genişlediğini belirtiyor. Bu “eski” ve tutucu işçi aristokrasisi, 20. yüzyıl başında bir bakıma zirve noktasına ulaştıktan sonra, konumunun sarsıldığını, vasıfsız işçilerle arasındaki ücret makasının giderek kapandığını görerek, yüzünü sola dönüyor.⁵⁶ Hobsbawm’ın analizinde, çeşitli işçi kesimlerinin siyasal tavırlarının arka planında ekonomik nedenler, özellikle de ücret düzeyleri bulunuyor.

Britanya bağlamındaki tartışma zamanla çatallanıp, akademik bir tarzda, ampirik veriler yığını içinde sönümleniyor. Tarihiçi John Foster’a göre, tartışmalar politik süreçlere değil, sınıf içi katmanlaşmanın (bitmek tükenmek bilmeyen) ayrıntılarına yöneliyor. Oysa işçi sınıfının kendi iç katmanlaşmasına dönük ilgi temelde “sosyolojik” değil politik bir mesele, daha doğrusu öyle olması gerekiyor.⁵⁷ Bu bakımdan, belirli bir anda işçi aristokrasisinin tam olarak kimlerden oluştuğunu belirlemeye çalışmak, bazen aydınlatıcı olsa bile yetersiz bir yaklaşım. Esas gerekli olan şey farklı kesimlerin farklı konjonktürlerde takındıkları veya takınabilecekleri politik tutumları belirleyebilmek, böylece de siyasal strateji ve taktikler için sağlıklı girdiler sağlayabilmek.

20. yüzyılın ikinci yarısındaki bir diğer gelişme hattında, emperyalizmin tekelci niteliğinden hareketle, işçi aristokrasisi tanımında “tekel” kavramını merkeze almaya çalışan girişimlerle karşılaşyoruz. Engels’in İngiltere’nin dünya pazarındaki sanayi tekelinden gelen aşırı kârlardan söz ettiğini görmüştük. Yeni yorumlarda, dev tekelci firmaların aşırı kârlarına ve bu kârların ağırlıklı olarak merkez ülkenin kendi içinde elde edildiğine dikkat çekiliyor.⁵⁸ Tekeller, kendi işçilerine yüksek ücretler ödeyip ekstra sosyal haklar sağlayabiliyorlar. Yeni bir ürün üreten, yeni bir teknoloji uygulayan firmalar ortalamanın üstünde kâr ederek işçilerine karşı daha “cömert” davranabilirken, bu alana sonradan girenlerin daha yoğun bir rekabetle karşılaştığı biliniyor.⁵⁹ Yine örneğin, ana firmalar ile taşeron firmalar (yahut kadrolu ve sözleşmeli/geçici işçiler) arasında da ücret düzeyleri ve işçi hakları açısından büyük farklılıklar bulunabiliyor.⁶⁰

Bununla birlikte, işçi aristokrasisini tekelci firmalarla sınırlamak, bu sefer de tekelin tanımı ve kâr oranları konusunda soru işaretleri yaratıyor. Mesela birçok

56 Hobsbawm’ın, tartışmaları tetikleyen *Labouring Men* kitabına ulaşamadım. Fakat diğer çalışmalarının çoğu Türkçeye çevrilmiş bulunuyor. Buradaki tartışma için bkz. Hobsbawm, a.g.y., s. 108, 266.

57 John Foster, “The Aristocracy of Labour and Working-Class Consciousness Revisited”, *Labour History Review*, cilt 75, sayı 3, 2010, s. 258.

58 Max Elbaum, Robert Seltzer, *The Labour Aristocracy: The Material Basis for Opportunism in the Labour Movement*, Newtown: Resistance Books, 2004, s.26–27, <https://readingfromtheleft.com/PDF/LabourAristocracy.pdf>.

59 Beverly Silver, *Emeğin Gücü: 1870’ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme*, çev: Aslı Önal, İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s. 111; ayrıca bkz. Sungur Savran, “Sınıfları Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?”, *Devrimci Marksizm*, sayı 6–7, İlkbahar–Yaz 2008, s. 31.

60 Almanya ve Japonya örnekleri için bkz. Guy Standing, *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*, çev: Ergin Bulut, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 76.

tekelci firmanın *uzun vadede* ancak ortalama kâr elde edebildiği görülüyor (demir-çelik gibi bazı sektörlerde yatırım için çok büyük ölçekte sermaye gerekiyor; fakat sektöre giriş engeli yaratan bu büyük sermaye ölçeği, kriz dönemlerinde “çıkış engeli”ne dönüşüyor ve kâr oranını aşağı çekiyor). “Tekelci” firmalarda düşük ücretlerle yahut tam tersi örneklerle de karşılaşılıyor.⁶¹ Özellikle yeni küçük burjuvazi saflarından gelip işçileşen mimar, mühendis, hekim, avukat gibi çalışanların çoğu, çalıştıkları işletmenin niteliğinden bağımsız olarak zaten işçi aristokrasisi içinde yer alıyorlar.

Yine tekel kavramından hareket eden bir diğer yorumda ise bizzat işçi aristokrasisi bir tekel olarak düşünülüyor. 19. yüzyılda zanaat niteliği baskın olan iş kollarında işçiler aralarında birleşerek belirli bir pazarlık gücü elde ediyorlardı.⁶² Bu tarz birlikler dışa kapalıydı, bir sektördeki tüm işçileri kapsamaya çalışan modern sendikalardan farklıydılar. Dolayısıyla, sadece bir grup işçi arasındaki rekabeti sınırlamaya çalışan örgütlerdi. Martin Nicolaus gibi yazarlara göre işçi aristokrasisi, tekelin içinde bir tekel, yani sanayi tekeline sahip emperyalist bir ülkedeki tekelci ayrıcalıklara sahip işçiler anlamına geliyor.⁶³ Fakat, bu yorum, eski tarz zanaatkâr birliklerinin ortadan kalkmasıyla işçi aristokrasisinin de fiilen ortadan kalktığı imasını barındırdığından, günümüze pek de ışık tutamıyor.

İşçi aristokrasisini yeniden düşünmek

Lenin’in yorumuna yöneltilecek çeşitli eleştirileri ve işçi aristokrasisi kavramını güncelleme girişimlerini gördük. Eleştiriler, bu yorumun emperyalist ülkelerdeki işçi aristokrasisini çok dar şekilde tanımladığı ve bir bütün olarak işçi sınıfının “sistemle” bütünleşmesini hafife aldığı konularında ortaklaşıyor. Bu bakımdan, eleştirilerde “burjuvalaşan işçi sınıfı” olgusu öne çıkarılırken, sınıf içi katmanlaşmanın ve bunun politik sonuçlarının genellikle arka plana itildiği söylenebilir. Öte yandan, kavramın içeriğini netleştirmeye ve geliştirmeye yönelik girişimlerde ise günümüze ilişkin olarak çok aydınlatıcı açıklamalarla karşılaşmıyoruz.

Yazının geri kalan kısımlarında işçi aristokrasisi tezini güncelleştirirken, öncelikle sınıf içi katmanlaşmayı hem ülke içi hem de uluslararası düzlemde ele alacağım. İşçi bürokrasisinin tartışılması bu çerçeveyi bütünleyecek. Ardından, neoliberal dönemde işçi sınıfının ve işçi aristokrasisinin dönüşümünü kısaca değerlendirerek bazı sonuçlar çıkarmaya çalışacağım.

Sınıf içi katmanlaşma

Belirli bir konjonktürde işçi aristokrasisini tanımlamak zordur, zira bu grup, sınırları belirli bir sınıf kesimi oluşturmaz. Sınıf içi katmanlaşma hem görelî hem de dinamik bir süreç olduğu için, katmanların sınırları kesin olarak belirlenemez. İşçi sınıfını hiyerarşik olarak bölen eksenler çok sayıda ve çeşitlidir. Ücret düzeyi elbette büyük önem taşır, ama mesleki konum, etnik köken, cinsiyet, yaş, vasıf, coğrafya

61 Bkz. Friedman, a.g.y., s. 126–127; Post, a.g.y., s. 25–28.

62 Hobsbawm, a.g.y., s. 148.

63 Nicolaus, a.g.y., s. 95.

gibi unsurlar da sınıf içinde ayrıcalıklı kesimler yaratma potansiyeline sahiptir.

Üstelik sınıfı bölen bu eksenler karşılıklı etkileşim halindedir. Buna birçok örnek verilebilir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Japon sanayi firmaları, az sayıda vasıflı işçiyi nispeten güvenceli şekilde istihdam ediyor, kalan işleri taşeronlara bölüşüyorlardı. Taşeron firmalarda düşük ücretle çalıştırılan işçilerin önemli bir bölümü, ana firmadaki vasıflı erkek işçilerin eşleriydi. Böylece sınıf içi farklılaşma cinsiyete dayalı farklılaşmayla destekleniyor, bu iki eksen ataerkil bir iş bölümü çerçevesinde birbirini besliyordu. Zamanla, ülke içindeki ilave emek kaynaklarının tükenmesi ve işçilerin pazarlık güçlerinin artması gibi nedenlerle, taşeronluk piramidinin alt katmanları Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerine kaydırıldı; böylece, emek sürecine damga vuran ikili yapı bir “aile meselesi” olmaktan çıkıp milliyet, etnisite gibi yeni boyutlar kazandı.⁶⁴

Kimi zaman, yüksek ücret almayan kesimler de işçi aristokrasisi içinde kendine yer bulabilir. Türkiye’de memur ücreti ortalamanın ancak biraz üzerindedir; fakat memurlar, iş güvencesi, hafta sonu tatili, emeklilik vb. “ayrıcalıklar”ı sayesinde genel işçi kitlesine kıyasla daha farklı bir yerde durur ve kendilerini işçiden farklı görürler. Yine de bu farklılıklar, memurların bazı dönemlerde çok etkili eylemler gerçekleştirmelerine engel olmamıştır.

Belirli bir dönemde işçi aristokrasisi içinde yer alan bir grup (mesela Engels’in bahsettiği duvar ustaları) sonraları teknik gelişmeler vs. nedeniyle bu konumunu yitirebilir. İşçi aristokrasisini sabit bir sınıf kesimi olarak değil, işçi sınıfı ile burjuvazi ve küçük burjuvazi arasında bir tür aracı yahut “aktarma kayışı” işlevi gören, işçilerin bağımsız ve birleşik sınıf mücadelesini baltalayan veya başka kanallara yönelten elit unsurlar biçiminde düşünmek daha verimlidir. Bu türden “aristokrat” unsurlar bazen çok militan eylemler gerçekleştirebilirler. Fakat özellikle devrimci dönemlerde, kitleleri geri çeken bir tür fren işlevi de görebilirler. Bu tavrın siyasal karşılığı, emekçi kitleler meydana çıktığında mücadeleyi alışıldık sınırları içinde tutmak için çırpınan sosyal demokrat yaklaşımdır.

İşçi aristokrasisini bu şekilde düşünmek, bu kesimi (Poulantzas tarzında) politik ve ideolojik kertelerden hareketle tanımlamak anlamına gelmiyor. İşçi aristokrasisini işçi aristokrasisi yapan şey, tam da üretim ilişkileri içindeki nispeten ayrıcalıklı konumudur. Bu konumu nedeniyle statükoyu korumakta doğrudan çıkarı var gibi görünür. İşçi sınıfı mücadelesini olabildiğince ketlemeye, bunu başaramadığında da salt ekonomik mücadele ile sınırlamaya çalışması, sınıfın içinde burjuvazinin ajanı gibi faaliyet göstermesi bu yüzdendir. Fakat, işçi sınıfının bir parçasını oluşturduğu ölçüde, bazen mecburen de olsa bu dar kesimsel çıkarların ötesine geçebilmekte, kendi kaderini sınıfın geneli ile ortaklaştırabilmektedir. İşçi sınıfının en örgütlü bileşenini oluşturan bu aristokrat kesimi kısmen de olsa “kazanmak” veya en azından etkisiz kılmak hem olanaklı hem de gereklidir.

Tarihsel bilanço da bu yargıyı destekler. Örneğin metal (özellikle otomotiv) işçileri, genellikle yüksek ücretli, örgütlü bir “aristokrat” azınlık oluşturmalarına rağmen, birçok ülkede kitlesel işçi hareketlerine öncülük etmiştir.⁶⁵ İşçi aristokrasisi

64 Silver, a.g.y., s. 101–103.

65 Silver, a.g.y., s.104; Alex Callinicos, “Giriş”, Alex Callinicos ve Chris Harman, *Neo-liberalizm*

sabit bir katman olmadığından, konumu sarsıldığı zaman sert mücadelelere sürüklenilmektedir. “Üstelik bu katman genellikle sınıfın en eğitilmiş, en vasıflı ve en yüksek düzeyde sendikalaşmış katmanı olduğu için, onun mücadeleye girmesi sınıf mücadelesinin seyri için büyük önem taşır”.⁶⁶

İşçi aristokrasisi ile işçi bürokrasileri (parti ve sendika) arasındaki en önemli fark da burada ortaya çıkıyor: İşçi aristokrasisi içindeki kimi unsurları harekete kazanmak veya etkisiz kılmak olanaklıyken, işçi bürokrasileri kazanılamaz. Bunlar, tanım gereği, sınıf mücadelesinin devrimci yönlerini törpülemekle görevli unsurlardır.

İşçi bürokrasileri ve sosyal demokrasi

İşçi sınıfı bürokrasileri, siyasal parti ve sendika bürokrasileri olmak üzere iki temel kurumsal biçimde karşımıza çıkar. Birçok Avrupa ülkesinde, kitlesel işçi partileri olarak dünyaya gelen sosyal demokrat veya artık açıkça liberalleşmiş partiler bulunur (“komünist” adını taşıyıp fiilen sosyal demokrat çizgideki partiler de bu kapsamdadır). Bu türden partiler ve kadroları (parti bürokrasisi), devrimci işçi hareketine açıkça düşmandır. Lenin’in vaktiyle tespit etmiş olduğu oportünizm eğilimi, son yüz yıl içinde emperyalist dünyadaki işçi hareketinin tüm gövdesini bir kanser gibi kaplamıştır.

Tarihsel olarak, sendikaların oluşumunu da bir süre sonra sendika bürokrasilerinin oluşumu izlemiştir. Bunlar, işçi sınıfının içinden gelmiş olmakla birlikte onun üstüne yükselen, onu temsil etmeye başlayan unsurlardır.⁶⁷ Tıpkı devletin toplumun içinden doğup onun üstüne yükselmesi gibi, işçi bürokrasileri de kitleden ayrı, kendilerine özgü çıkarılara sahip bir yönetici kesim oluştururlar. Sınıf mücadelesinin kurumlaşması örgütsel kalıcılık sağlar, ama aynı zamanda geniş kitleyi pasif konuma yerleştirir. Kitle adına işverenle görüşmeler yürüten, çoğu kez de kendi inisiyatifiyle kararlar alan temsilciler ise aktif konumdadır. (Almanya gibi örneklerde, sendika bürokratlarına firmanın yönetim kurulunda yer verildiği bile görülür.) Zaman içinde, sendika bürokrati, temsil ettiği kitleden uzaklaşır. Şimdi artık sekreteri, makam aracı, harcırahı vs. vardır, yönetici elit saflarına katılmıştır. Türkiye’de hem iktidar hem muhalefet partileri içinde birçok sendika kökenli milletvekili, keza hükümetlerde birçok sendikacı yer almıştır. 12 Eylül cuntasının sosyal güvenlik bakanını (Sadık Şide) Türk-İş’ten ataması herhalde en çarpıcı örneklerden biridir.

Koşulların dayatması sonucunda sendika bürokratları kitlesel, hatta tarihsel mücadelelere öncülük etmek zorunda kalabilir. (1990 sonunda Zonguldak işçilerinin “Büyük Yürüyüş”ünü yöneten Maden-İş başkanı Şemsi Denizler, yozlaşmış sendika bürokratinin tipik bir örneğiydi ve sendikaya Jaguar marka lüks araba aldırıldığı ortaya çıkmıştı.) Bu gibi durumlarda sendika bürokrati, bir yandan harekete geçen kitlenin beklentilerini asgari düzeyde karşılamaya, diğer yandan hareketi sönüm-

ve Sınıf: İşçi Sınıfı Değişti mi?, çev: Osman Akinhay, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006 içinde, s. 24.

66 Savran, a.g.y., s. 33.

67 Bkz. Adam Przeworski, *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993 [1985], s. 14; ayrıca, Savran, a.g.y., s. 31, 33.

lendirmeye çalışır. Birçok büyük tarihsel grevin sendika yönetimlerinin karşı çıkışına rağmen gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Modern kapitalist devletin en büyük başarılarından biri, sınıf mücadelesinin düzen içine çekilmesi, ehlileştirilmesidir. İşçi sınıfı bürokrasileri burada devreye girer. Ekonomi–siyaset ayrımı çerçevesinde, birbirini tamamlayan bu iki kurumsal biçimden sendikalar genellikle dar anlamda ekonomik taleplere yoğunlaşırken, sosyal demokrat partiler reformist politikaları üstlenir. Hiç kuşkusuz bu tarz örgütler içinde birçok devrimci, sosyalist, Marksist insan yer alır. Bununla birlikte, kapitalist toplumda işçi bürokrasileri en temelde “işçi sınıfının bilincini ve mücadelesini kapitalist toplumun sınırları içine hapsedme” görevini yerine getirirler. Bu görev özellikle “devrimci” uğraklarda önem kazanır: “Hassas dönüm noktalarında, devletin ve düzenin bekası sorunu ortaya çıktığında, işçi aristokrasisi ve sendika bürokrasisinin devletle bütünleşmesi, sendikaları bütünüyle düzenin yanında yer almaya iter”.⁶⁸

İşçi aristokrasisi ve işçi bürokrasileri, efsanelerde kahramanın bilinmeyen diyarlara geçişini engellemekle görevli “eşik muhafızları”na benzerler.⁶⁹ Devrimci bir durum baş gösterdiğinde her ikisi de geçişi önlemeye, işçi sınıfını “normal” mücadele yöntemlerine geri döndürmeye çabalarlar. Mitolojideki kahramanlar, eşik muhafızlarını çeşitli farklı taktikler uygulayarak bertaraf ederler (kimini savaşarak yener, kimini sihirli sözlerle etkisiz hale getirir, hatta kimini kendi yanlarına çekerler). Edebi benzetmeyi çok fazla zorlamadan, işçi sınıfının da kendi önündeki muhafızları uygun taktikler belirleyerek bertaraf etmek zorunda olduğu söylenebilir. Birinin (işçi bürokrasilerinin) mağlup edilmesi, diğerininse (işçi aristokrasisi) etkisiz kılınması veya mücadeleye çekilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, işçi bürokrasisini tanımak ve onunla savaşmak nispeten daha kolay bir görevdir, zira “aristokrat” unsurlar çeşitli kılıklara bürünerek kendilerini rahatça gizleyebilirler.

Devrimci durumlar, olağan gündelik yaşamın kurallarının artık işlemediği, hatta tersine döndüğü kaotik ve şaşırtıcı dönemlerdir. Bu tür durumlarda, sadece işçi aristokrasisi değil, küçük burjuva kitleler dahi işçi sınıfının yanında (ne kadar kararsız ve sallantılı tarzda olursa olsun) saf tutabilirler. Fakat, temel soru kimin kimi sürüklediği, devrimci sürece hangi sınıfların veya sınıf kesimlerinin öncülük ettiği.

Dünya ölçeğinde katmanlaşma

Kapitalist toplumda işçi sınıfının katmanlaşmış yapısının bir benzeri, dünya işçi sınıfına bir bütün olarak baktığımızda da karşımıza çıkar. Merkez ülkelerin işçileri, az gelişmiş dünyadaki işçilere kıyasla ayrıcalıklı bir kesim oluştururlar. Dolayısıyla, emperyalist ülkelerdeki işçilerin tamamının bu ***görelî anlamda*** işçi aristokrasisi oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz.

68 Trotskiy’den aktaran: Sungur Savran, “Sendikaların Krizi mi, Sosyalistlerin Krizi mi?”, *Devrimci Marksizm*, sayı 8, Kış 2008/2009, s. 18, 21, 37. Savran, sendikaların kritik uğraklardaki ihanetlerine örnekler vermektedir (s. 36, 37).

69 Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev: Sabri Gürses, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2013, s. 94.

Bir ülke nüfusunun *tamamı* emperyalist ilişkiden çıkar sağlayabilir. Bunu Lenin de belirtir: “Emperyalizmin başta gelen ekonomik temellerinden biri olan sermaye ihracı, rantiyeye tabakasının üretimden kopuşunu daha da artırır ve denizaşırı bazı ülkelerin ve sömürgelerin emeğinin sömürsüyle yaşayan ülkenin topuna asalaklık damgasını vurur”.⁷⁰ Merkez ülkedeki işçiler, emperyalist sömürden, yüksek ücretler dışında avantajlar da elde edebilirler. Mesela iş bulma olanakları artar, ülke içine akan ucuz tüketim malları sayesinde görece bir refah yaşarlar. Fakat bu türden avantajların mutlaka tekel kârlarından finanse edilmesi gerekmez. Ayrıca, merkez ülkelerdeki işçilerin görece refahının simgesi gibi görülen “refah devleti”nin de gerçekte işçi sınıfı içinde bir yeniden bölüşüm mekanizmasından ibaret olduğunu unutmamak gerekir.⁷¹

Merkez ülkelerdeki işçiler, dünya işçi sınıfının aristokrat kesimini oluştururlar. Bununla birlikte, ulusal ölçekten uluslararası ölçüğe doğrudan geçilemez. Zira “dünya işçi sınıfı” bir soyutlamadır; organik, canlı bir bütünlüğü değil, soyut bir birliği ifade eder. Örneğin “Japon işçi sınıfı” gibi kendi arasında doğrudan ilişki kurabilen unsurlardan oluşmaz. Devletler arasındaki sınırlar, aynı zamanda dünya işçi sınıfını farklı ulusal “bölmeler”e ayırır. Ülke düzleminin ötesine geçildiğinde, işçiler birbirleriyle doğrudan değil, ancak dolaylı yoldan ilişki kurabilmektedir.⁷² Bu dolayımı ise temelde üç kurum; kapitalist devletler, şirketler ve işçi bürokrasileri sağlamaktadır. (Söz konusu üç kuruma karşı devrimci bir dolayım olarak Enternasyonal deneyimlerini de elbette tabloya katmak gerekir, fakat bu deneyimler maalesef kısa süreli olmuştur.)

Ana hatlarıyla, birinci dolayım (devletler) farklı ülkelerdeki işçilerin birbirlerine düşman olmasına, ikinci dolayım (şirketler) farklı ülkelerdeki işçilerin birbirlerine rakip olmasına yol açar. Her iki oluşum da işçi sınıfının enternasyonal birliğinin düşmanlarıdır. Bunu engellemek, engelleyemedikleri takdirde ise denetleyebilecekleri biçimler altına sokmak için uğraşırlar. Üçüncü dolayım işte bu bağlamda devreye girer. Bu üçüncü dolayımı reformist sendikaların uluslararası örgütleri (günümüzde ITUC, ETUC, Global Unions vb.) ve Sosyalist Enternasyonal gibi siyasi yapılar oluşturmaktadır. Bunların başlıca görevi, dünya genelinde işçi hareketini düzen içinde tutmaktır.⁷³

Kısacası, günümüzde sermaye dünya ölçeğinde her düzeyde son derece örgütlü, işçi sınıfı ise örgütsüzdür. İşçilerin uluslararası düzlemde birbirleriyle ancak dolaylı yoldan ilişki kurabilmeleri, bu alanda sürekli olarak örgütsüz, bilinçsiz ve za-

70 Lenin, *Emperyalizm*, s. 113.

71 Gough, a.g.y., s. 114.

72 Beverly Silver’in ifadesiyle, dolaylı ilişkisel süreçlerde “aktörler genellikle var olan ilişkisel bağların tam olarak bilincinde değildir”, a.g.y., s. 44.

73 Özellikle Soğuk Savaş döneminde, Türkiye gibi yeni sanayileşen ülkelerin sendikaları AFL–CIO kadroları tarafından anti–komünist eğitimden geçirilmiştir. Bu dönemde AFL–CIO’nun, CIA ile yakın işbirliği içinde, enerjisini dünya genelinde komünizmle savaşa yoğunlaştırdığı biliniyor. Bkz. Davis, a.g.y., s. 210. Genel olarak uluslararası sendikal örgütler konusunda bkz. Dimitris Stevis, “International Labor Organizations, 1864–1997: The Weight of History and the Challenges of the Present”, *Journal of World–Systems Research*, sayı 4, 1998.

yıf konumda kalmaları anlamına gelir. Tarihsel Enternasyonal deneyimlerinin de gösterdiği üzere, işçilerin ulusal yalıtılmışlığını aşacak devrimci bir Enternasyonal (ve bununla koordineli çalışacak bir “kıızıl işçi sendikaları enternasyonalı”) dışında hiçbir oluşum, işçilerin politik ufkunu ülke ölçeğinin ötesine genişletemeyecektir. Emperyalist merkezlerdeki işçilerin, yani **görelî anlamda** dünya işçi aristokrasisini oluşturan kesimlerin mücadeleye çekilebilmesi için de devrimci bir Enternasyonal gereklidir.

Hiç kuşkusuz ülkeler arası göç hareketleri vb. süreçlerle ulusal sınırlar aşılabılır ve sürekli aşılmaktadır da. Fakat bu marjinal bir olgudur, ayrıca devlet sınırlarının ötesine geçen kalıcı bir örgütlülük de sağlamamaktadır. “Normal” işleyişte, her bir kapitalist ülkede işçi sınıfı ulusal sınırlarla yalıtılmış olup kendi içinde ayrıcalıklı kesimler (işçi aristokrasisi) ve diğer (alt) katmanlar biçiminde tabakalaşır. Temel düzlem budur. Bunun dinamik ve görelî bir süreç olduğunu tekrar vurgulamakta fayda var: Sermayenin bir ülkede veya dünya çapında ayrıcalıklı işçi katmanları oluşturmak gibi bir eğilimi yoktur; aksine, negatif yoldan, sürekli olarak yeni yeni ucuz işgücü kaynakları “yaratma” eğiliminden söz edilebilir, ki bu da bazı kesimlerin işçi aristokrasisi (veya küçük burjuvazi) saflarından proletaryanın alt tabakalarına, bazı kesimlerin de “yukarı yönlü” hareketine neden olur.

Engels ve Lenin, işçi aristokrasisi ile mücadelede ayrıcalıksız işçi katmanlarının örgütlenmesine özel önem atfediyorlardı. Dünya ölçeğinde bakıldığında, emperyalist ülkelerdeki işçiler bu kadar uzun süre reformist çizgiye sadık kaldılarsa, bunun en önemli nedenlerinden biri de enternasyonal yapıların etkisizliğidir (oysa devrimci bir Enternasyonal, birçok ülkede ayrıcalıksız işçi katmanlarının örgütlenmesini teşvik edebilirdi; enternasyonalist perspektifi bir yana bırakıp Komintern’i tasfiye eden Stalinizmin bu eksiklikte önemli payı bulunuyor). Merkez ülkelerdeki işçi kitleleri ancak iki koşulun sağlanmasıyla, (i) ayrıcalıksız işçi tabakalarının örgütlenmesi ve (ii) devrimci bir enternasyonal örgütlenmeyle, reformist uyuşukluktan sıyrılabilecektir. Bu iki koşulun birbirlerini karşılıklı olarak beslediği muhakkaktır.

Merkez ülkelerdeki işçiler uluslararası işçi aristokrasisini oluşturuyorsa, bağımlı ülkelerdeki işçiler de kuşkusuz “dünya işçi sınıfı”nın alt katmanıdır. Bununla birlikte, kapitalist gelişme yoluna giren her ülkede ayrıcalıklı işçi kesimlerinin oluştuğunu söyleyebiliriz. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, sermayenin uluslararasılaşması bağlamında, dünya genelinde işçi sınıfının bileşiminde önemli değişiklikler yaşanmıştır (bu Lenin’in görme fırsatı bulamadığı yeni bir olgudur). Her şeyden önce, dünya işçi sınıfı nicel olarak genişlemiştir. Bu genişleme ile birlikte, özellikle geç sanayileşen (Türkiye gibi) ülkelerde de sınıfın kendi içinde yeni katmanlar oluşmuş, var olanlar dönüşmüştür. Bu gibi ülkelerde, özellikle çok uluslu şirketlerin sanayi işletmelerinde çalışan, sendikalaşmış, iyi ücret alan sanayi işçileri ve beyaz yakalı işçilerin yeni bir işçi aristokrasisi oluşturduğu söylenebilir.⁷⁴ Hiç kuşkusuz Batı ülkelerindeki muadillerine kıyasla bu işçilerin refah düzeyleri çok daha düşüktür, fakat içinde yaşadıkları toplumlarda “ayrıcalıklı” katmanlar oldukları açıktır. Bunun yanı sıra, birçok örnekte ilk ve en şiddetli işçi mücadelelerini de bu kesimin örgütlediği görülmüştür (mesela Türkiye’de metal işçileri).

74 Bkz. Savran, “Sınıfları Haritalamak”, s. 31.

Geç kapitalistleşen dünyadaki işçi aristokrasileri, merkezdekine kıyasla hem sayısal olarak çok daha küçük, hem de üretim süreci içindeki konumlanış bakımından çok daha kırılmalıdır. Bu kırılma neoliberal dönemde belirginlik kazanmıştır. Sanayi üretimi çevre ülkelere kaydırılırken, bu yeni coğrafyalarda enformel, güvencesiz, düşük ücretli işler kural haline gelmiş, işçi sınıfının ezici çoğunluğu ücret ve hak kayıplarına uğramıştır. Çevre ülkelerdeki işçi aristokrasilerinin –olduğu kadarıyla– bugün önemli ölçüde zayıfladığı söylenebilir.

1980 yılında dünya sanayi işçilerinin yarısı Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika'daydı. Bugün ise yüzde 80'i çevre ülkelerdedir. Bu dönüşümün arka planında elbette yeni sanayileşen coğrafyalardaki düşük ücretler ve zayıf sosyal haklar yatmaktadır. Çin, Hindistan gibi ülkelerdeki işçiler, merkez ülkelerde aynı işi yapanlara kıyasla 10, 20 kat düşük ücretler almaktadır. Hindistan'daki yarım milyara yakın sanayi işçisinin çoğunluğu enformel biçimde, Çin'deki bir milyara yakın sanayi işçisinin çoğu güvencesiz koşullarda çalışmaktadır.⁷⁵

Sanayinin merkezden çevreye göçüne, bu çevre ülkelerde büyük bir iç göç dalgası eşlik etmiş, kırlardaki çözülme sonucunda kentlere ve sanayi bölgelerine yüz milyonlarca yeni proleter katılmıştır. Aynı süreçte, bir bakıma yine “iç göç” sayılabilecek şekilde, kadın işçiler de büyük kitleler halinde üretim alanına çekilmiştir. Tüm bu süreçlere güvencesiz, kayıt dışı, enformel çalışma biçimleri eşlik etmiştir. Bununla birlikte, aynı gelişmeler, dünya sanayisinin yeni merkezlerinde çok büyük ölçekli eylemleri tetiklemiştir. Sadece kapitalist üretimin değil, aynı zamanda sınıf mücadelesinin de kapsamı genişlemiş bulunmaktadır.

Neoliberal tahribat ve işçi aristokrasisi

Kırk yıllık neoliberal saldırının ardından, günümüzde bir işçi aristokrasinden söz etmek olanaklı mıdır? Eğer olanaklıysa, bu kesim hangi grupları içermektedir? Bu bölümde bu konuya dair bazı gözlemler ortaya koymaya çalışacağım.

“Geleneksel” işçi aristokrasileri ve sosyal demokrasi

Günümüz kapitalizmini konu alan kimi çalışmalarda, emperyalist ülkelerdeki geleneksel işçi aristokrasilerinin eridiği veya yok olma yoluna girdiği tespitiyle karşılaşıyor.⁷⁶ Bu genel olarak doğrudur, fakat işçi sınıfının bileşiminde değişiklikler de yaşanmıştır.

19. yüzyıldaki ilk “işçi aristokratları” zanaatkâr birliklerinde toplanan, pazarlık gücü yüksek vasıflı erkek işçilerdi. Britanya'da Engels'in sözünü ettiği eski tip sendikalar, bir işkolundaki tüm işçileri kapsamayı amaçlamayan, mesleki temelde faaliyet gösteren dışa kapalı örgütlerdi. 1870'li yılların başında, sendikalarda ör-

⁷⁵ John Smith, *Imperialism in the Twenty-First Century: Globalization, Super-Exploitation, and Capitalism's Final Crisis*, New York: Monthly Review Press, 2016, s. 138; Immanuel Ness, *Southern Insurgency: The Coming of the Global Working Class*, Londra: Pluto Press, 2016, s. 29–30, 85–86.

⁷⁶ Örneğin: Ernesto Screpanti, *Global Imperialism and the Great Crisis*, New York: Monthly Review Press, 2014, s. 80, 208. Türkiye'den bir örnek: Alp Altınörs, *İmkânsız Sermaye: 21. Yüzyılda Kapitalizm, Sosyalizm ve Toplum*, İstanbul: Yordam Kitap, 2019, s. 219.

gütlü işçi sayısı ancak yarım milyondur. 1880'lerden itibaren canlanan sendikacılık dalgasıyla birlikte, 1890'ların başına gelindiğinde sendikalaşma oranı yüzde 10'u biraz aşabilmişti (yaklaşık 14 milyon işçinin 1.5 milyonu).⁷⁷

Zanaatkâr birliklerinden kitle sendikalarına geçiş (ABD'de AFL de bu dönemde kurulmuştu), işçi hareketinin bir süre için gerçekten devrimci bir yönelime girmesini sağladı. İlk kitlesel işçi sınıfı partileri bu bağlamda ortaya çıktı. İngiltere'de Bağımsız İşçi Partisi, sosyalist dernekler ve TUC (Trades Union Congress) çatısı altındaki sendikalar, yüzyıl dönümünde birleşerek İşçi Partisi'nin yapısını şekillendirdiler ve 1906 seçimlerinde mecliste 30 sandalye kazandılar. Aynı dönemde, Almanya'da SPD'nin üye sayısı (çoğunluğu sendikalı vasıflı erkek işçilerden oluşan) bir milyonu, sendikaların üye sayısı ise 2.5 milyonu aşmıştı.⁷⁸ ABD'de bile, sosyalist başkan adayı Eugene Debs 1912 seçimlerinde yüzde 6 oy almıştı.⁷⁹ İşçi hareketine dayanan sosyalist siyasetin önü açık görünüyordu. Kıta Avrupası ülkeleri birbiri ardına "sosyal reform" programları başlatırken, 19. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik bunalıma rağmen Batı dünyasında işçi ücretleri uzun zaman sonra yükselmişti.

Dünya genelinde işçi hareketlerini inceleyen Beverly Silver, eylemlerde iki zirve noktasının, iki dünya savaşını izleyen iki yılda yaşandığını belirtiyor.⁸⁰ Genellikle savaşların hemen öncesinde artmaya başlayan eylemlilik, savaş nedeniyle kısmen kesintiye uğrasa da, kaldığı yerden devam ediyor ve daha sonra tam bir fırtınaya dönüşüyor. Fakat merkez ülkelerin bu fırtınaları bir şekilde atlatmayı başardığını da biliyoruz. Bu "başarı"da sosyal demokrasinin önemli payı bulunuyor. (Hiç kuşkusuz Sovyetler Birliği'nin kendine özgü stratejik hesapları da bunda rol oynamıştır. Özellikle Fransa, İtalya gibi merkez ülkelerde, Stalinizmin etkisi altındaki komünist partilerin İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürde uzlaşmacı bir tutuma yöneldikleri biliniyor.)

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında açıkça ortaya çıktığı üzere, sosyal demokrasinin işçi sınıfına ve sosyalizme ihaneti tartışmasızdır. Bununla birlikte, ihanetin derin yapısal nedenleri mevcuttur. Almanya'da SPD içinde revizyonizm tartışmasıyla işareti verilen süreç, işçi sınıfı partisinin artık burjuva siyasal düzeninin bir parçası olmaya başlamasıydı. SPD seçimlerde oylarının düzenli biçimde arttığını görüyordu: 1871'deki 125 bin oy, dünya savaşının hemen öncesinde 4 milyon 250 bine yükselmişti. Bu süreçte SPD bir yandan kitle partisi niteliğine bürünüyor, ama aynı zamanda sınıf kimliğini yitiriyordu. "İşçi"yi "yurttaş"a dönüştüren parlamenter demokrasi mekanizması, tam da sınıf kimliğinin yadsınmasını ve yerine evrensel bir kimliğin geçirilmesini getiriyordu. Oy almak, iktidara gelmek istiyorsanız, kendi kitlenizi biraz kayırırsanız bile, nihayetinde herkese mavi boncuk

77 Hobsbawm, a.g.y., s. 143; Jonathan Strauss, "Engels and the Theory of the Labour Aristocracy", *Links International Journal of Socialist Renewal*, sayı 25, Ocak-Haziran 2004, <http://links.org.au/node/45>.

78 Abendroth, a.g.y., s. 50, 66, 73-74.

79 Debs demiryolu sendikacılığı kökeninden gelmeydi. 19. yüzyılın son çeyreğinde bu sektörde Emeğin Şövalyeleri örgütü gerçek bir fırtına estirmiştir. Bkz. Davis, a.g.y., s. 30-32.

80 Silver, a.g.y., s. 174.

dağıtmanız gerekiyordu. Böyle bir siyasal bağlamda “sınıf çelişkisi” teması ister istemez zayıflıyordu.⁸¹

İki savaş arası dönemde bir viraj daha dönüldü ve sosyal demokrasi Avrupa’da hükümetlerde yer almaya başladı. Sovyetler Birliği’nin ciddi bir alternatif haline geldiği, “Altı büyük Berlin bankasına el koyarak sosyalizme geçişin ilk aşamalarını büyük ölçüde kolaylaştırabiliriz” diye yazan⁸² Rudolf Hilferding’in iki kez maliye bakanlığı yaptığı bir dönemden bahsediyoruz. Bununla birlikte, uygulamada diğer burjuva partilerine kıyasla kayda değer bir farklılık görülmedi. Adam Przeworski, iki savaş arası dönemde Batı Avrupa’da sosyal demokrat hükümetlerin tek bir firmayı bile (Fransa’da 1936’da silah sanayi dışında) ulusallaştırmadığını belirtiyor. Büyük Bunalım döneminde Keynesçiliğin ortaya çıkmasıyla sosyal demokrasi aradığı ekonomik programa kavuşacak, toplam talebi gözeten ekonomi politikaları uygulamanın “solculuk” sayılacağı yeni bir dönem başlayacaktır.⁸³

Merkezde sanayi işçisinin gerilemesi

Kabaca 19. yüzyıl sonundan 20. yüzyıl ortalarına kadarki dönemde, işçi aristokrasisi ağırlıklı olarak sendikalı fabrika işçilerini kapsar. Bu dönemde, “beyaz yakalı sendikalı” sık rastlanan bir figür değildi. Yüzyılın başından itibaren “Fordist” montaj bandının giderek yaygınlaşması, hem eski dönemin vasıflı işçilerinin güç kaybetmesine yol açmış, hem de yarı vasıflı (genellikle birinci veya ikinci nesil göçmen) fabrika işçisinin yükselişini getirmişti. Yeni sistemde, stratejik bir konuma sahip nispeten az sayıdaki işçi tüm üretim sürecini kesintiye uğratabiliyordu. ABD’de otomotiv işçileri özellikle 1934–37 arasındaki oturma grevleri dalgasıyla ardı ardına büyük zaferler kazandılar.⁸⁴

Bu dönem şimdi çok gerilerde kaldı. Sanayi sermayesi, bir dizi hamleyle işçilerin örgütlü gücünü kırmaya yöneldi. En belirgin stratejilerden biri, yeni tesisleri sendikaların zayıf olduğu yerlere kurmaktı. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki sinai yeniden yapılanmada, ABD’nin orta bölgelerindeki tutucu “Güneş Kuşağı”,

81 Przeworski, a.g.e., s. 13, 18, 28, 71; Esping–Andersen, a.g.y., s. 46. Bu elbette işçi sınıfı partilerinin daima parlamentodan uzak durması gerektiği anlamına gelmez. Komünistler için seçimler, somut siyasal bağlama göre değerlendirilmesi gereken süreçlerdir. İşçi sınıfının kendi dar sınıf çıkarlarının ötesine geçip diğer sınıflara ve ezilen kesimlere öncülük edebilmesi, dolayısıyla siyasal alanda kitleselleşmesi şarttır; seçimler ve parlamento ise ancak bu genel hareket içindeki uğraklardır. Sosyal demokrasinin karşısına çıkan sınıf–kitle ikilemi, tam da bu Marksist kavrayışa sırtını dönmesiyle ilişkilidir. Oysa “parlamentarizm”e teslim olmayan devrimci bir seçim stratejisi mümkündür. Politikada belirleyici olayların genellikle parlamento dışında yaşandığı kabulünden hareket eden Leninist siyasal muhasebede, seçimlerde yer almak, işçi sınıfının bağımsız eylemini ilerlettiği ölçüde değer taşır, bunu engellediği durumdaysa “zarar kârdan fazla” demektir. August H. Nimtz, *Lenin’in Seçim Stratejisi: Sandık mı, Sokak mı, Yoksa Her İkisi mi?*, çev: Deniz Tuna, cilt 1: *Marx ve Engels’ten 1905 Devrimi’ne*, İstanbul: Yordam Kitap, 2018, s.215.

82 Rudolf Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1981, s. 368.

83 Przeworski, a.g.y., s. 33, 36–37, 208–209

84 Silver, a.g.y., s. 29, 76; Davis, a.g.y., s. 52 vd.

Britanya’da ise Güney İngiltere gözde bölgelerdi.⁸⁵ Bununla birlikte, sanayi sermayesinin gittiği yerde sınıf mücadelesi de yükselişe geçmekteydi. 1970’lerin başlarından itibaren, kâr oranlarının giderek düştüğü genel kriz ortamında, bu kez yurt dışına sermaye göçü hızlandı. Örneğin, yüzyılın ilk yarısında ABD’de, sonrasında ise Avrupa ve Japonya’da zirveye çıkan otomobil üretimi, 1970’lerden itibaren Brezilya, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan ve Çin gibi ülkelere taşındı.⁸⁶ Sadece otomotive değil toplam sanayi imalatına bakarsak, 1970 yılında dünya üretiminin yarısından fazlası Batı ülkelerinde, beşte biri ise Asya’da (Japonya dâhil) gerçekleşirken, günümüzde bu oranlar sırasıyla yüzde 37 (Batı) ve 43’tür (Asya).⁸⁷

Emperyalist merkezde sanayinin gerilediği tartışmasızdır. Gerileme istihdamda çok büyük, üretim düzeyinde nispeten daha azdır. Örneğin, ABD’de 1972–2016 arasında imalat sanayi üretimi üç katına çıkmasına rağmen, sektörün milli gelir içindeki payı üçte ikiden beşte ikiye inmiş, istihdam ettiği işçi sayısı ise yarı yarıya azalmıştır. 1980’lerde sadece McDonalds’da çalışan işçi sayısı Amerikan ana çelik endüstrisinde istihdam edilenden fazladır.⁸⁸

Günümüzde merkez ülkelerde toplam istihdamın kabaca dörtte üçünü hizmet sektörleri, beşte veya altıda birini imalat sanayi oluşturuyor. Neoliberal dönemde özellikle emek yoğun imalat işleri Çin, Hindistan, Vietnam gibi düşük ücretli Asya ülkelerine kaydırılmıştır. Bu süreçte geç sanayileşen ülkelerde de sınıf mücadelesi şiddetlenmiş, bunun sonucunda ücret artışları elde edilmiştir. Kişi başına milli gelir gibi göstergeler, Güney Kore ve Çin gibi bazı ülkelerin, Batılı ülkelerle aradaki mesafeyi bir miktar kapayabildiklerini ortaya koyuyor. Örneğin İngiltere’deki ve Çin’deki kişi başına gelir düzeyleri arasındaki fark 1820’lerden 1970’lere kadar artmış, sonrasında ise azalmıştır; bugün 1820’lerdeki duruma geri dönmüştür (bu da kabaca 3:1 veya başka bazı hesaplamalara göre 4:1 gibi bir orandır).⁸⁹

85 Sermayenin tek yanıtı elbette üretimi başka bölgelere taşımaktan ibaret değildir. Firmalar üretimde kullanılan canlı emek miktarını azaltan sermaye (teknoloji) yoğun yatırımlara yönelebilirler. Bir üretim kolundan çıkıp başka sektörler kayabilirler (mesela tekstilden otomotive geçiş böyle tarihsel bir örnek oluşturuyor). Sanayiden çıkıp finansa yönelebilirler (1970’lerden itibaren bunun da birçok örneği görülüyor). Sendikaların gücünü kırmak için doğrudan baskı uygulayabilirler. Kısacası, sermaye, işçilerin direnişini yenmek için birçok farklı yöntem başvurabilir. Bkz. Silver, a.g.y., s. 71, 134, 180; ayrıca, Davis, a.g.y., s. 121; *Callinicos*, “Giriş”, s. 23; Michael Zweig, *The Working Class Majority: America’s Best Kept Secret*, Ithaca, Londra: ILR Press, 2. baskı, 2011, s. 187; Dennis L. Gilbert, *The American Class Structure in an Age of Growing Inequality*, 10. baskı, Londra: SAGE Publications, 2018, s. 279.

86 Silver, a.g.y., s. 67, 80.

87 1990–2016 arasında kişi başına milli gelirin yıllık ortalama artış oranı Çin’de yüzde 8, Vietnam’da yüzde 6, ABD’de ise ancak yüzde 2’ydi. Bkz. Branko Milanovic, *Capitalism, Alone: The Future of the System that Rules the World*, Cambridge, Londra: The Belknap Press of Harvard University Press, 2019, s. 9, 86.

88 Gilbert, a.g.y., s. 80; Davis, a.g.y., s. 215.

89 Fakat bu gelişmeler, Branko Milanovic ve Thomas Piketty gibi iktisatçıların “Asya ülkeleri Batı’yı yakalıyor” iddiasını haklı çıkarmıyor. Zira emperyalist sömürü, çevreden merkeze artı değer transferi devam ediyor. Ayrıca “milli gelir”, sınıflar arası eşitsizlikleri gizleyen bir kategori, oysa her ülkenin kendi içinde gelir eşitsizlikleri artıyor. Nihayet, 1820 yılındaki ülkeler arası eşitsizlik

Merkezdeki işçi sınıflarının (uluslararası işçi aristokrasisinin) neoliberal dönemde de **görelî** avantajlarını sürdürdüğü, fakat bu avantajların giderek azalmaya başladığı görülüyor. İlginç bir gelişme, dünya genelinde otomotiv tekellerinin, yeniden merkez ülkelerde yani daha önce kaçtıkları yerlerde üretim yapmaya başlamalarıdır.⁹⁰

Merkezde sanayi proletaryasının bu tarihsel gerilemesinin birbiriyle bağlantılı birçok nedeni var. Sermaye göçü, ayrıca emek sürecinin yeniden örgütlenmesi (yalın üretim teknikleri gibi) ve otomasyon gibi süreçler; sendikalar üzerinde kurulan amansız baskı; göçmen emeğine yoğun olarak başvurulması; nihayet Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında sosyalizmin dünya genelinde itibar kaybetmesi gibi nedenler ilk başta belirtilmesi gerekenler. Örneğin ABD'de, AFL ile CIO'nun yeniden birleştiği 1955 yılında sendikalaşma oranı işgücünün üçte birini aşıyor, fakat bundan sonra, özellikle de 1970'lerin sonundan itibaren hızla gerilemeye başlıyor. ABD'de, sendikalaşmayı önlemek üzere firmalara hukuksal hizmetler sağlayan dört milyar dolarlık yeni bir sektör oluşuyor. İşverenlerin yüzde 80'den fazlası bu tarz "hizmetler" satın alıyor.⁹¹ Bu sürece sendikalaşmayı zorlaştıran yasalar, lobi faaliyetleri, sendikacılara yönelik saldırılar ekleniyor. Kısacası Amerikan burjuvazisi öncelikle kendi ülkesindeki işçi sınıfına göz açtırmıyor. Günümüzde ABD'de tüm ücretlilerin ancak yüzde 10'u sendikalı ve özel sektörde bu oran yüzde 6'lara (gençler arasında yüzde 4'lere) düşüyor. Kamu sektöründe ise sendikalaşma oranı daha yüksek. Aslında kırk yıldır sendikalaşma oranları genelde düşerken, kamu emekçileri arasında şaşırtıcı şekilde artıyor.⁹²

ABD'de ve genel olarak merkez ülkelerde, 20. yüzyıla damgasını vuran "klasik" vasıflı-sendikalı-sanayi işçi aristokrasisinin konumunun giderek sarsıldığını görüyoruz. Zira üretimin uluslararasılaşması, emek sürecinin yeniden örgütlenmesi, otomasyon, vasıfsızlaşma, taşeronlaşma, sendikasızlaşma, buna bağlı ücret düşüşleri gibi süreçlerle birlikte, metal, kimya, petrol gibi sanayilerde çalışan işçiler hem sayısal olarak azalmış, hem de ayrıcalıklarının (tamamını olmasa da) büyük kısmını yitirmiş durumdadır. Eskiden beri sendikal hareketin önde gelen unsurlarını oluşturan bu kesimlerin işçi aristokrasisi niteliği zayıflamıştır. Önümüzdeki dönemlerde, mücadele gücü yüksek olan bu grubun örgütlü devrimci hareket içinde önemli rol üstlenmesi muhtemeldir.

Kamu emekçilerinin yükselişi

Sektörel olarak, merkez ülkelerde sanayideki gerilemeye hizmet sektörlerinin genişlemesi eşlik eder. Fakat sınıfsal konumlar açısından bakıldığında, kamu emekçilerinin öne çıkışından söz etmek gerekir. Nitekim Beverly Silver gibi işçi hareketleri üzerine uzman bir araştırmacı, on dokuzuncu yüzyılda tekstil, yirminci

düzeyinin de (bunu önceleyen klasik sömürgeciliğin bir mirası olarak) zaten yüksek olduğunu unutmamakta fayda var.

90 Silver, a.g.y., s. 94.

91 Wahl, a.g.y., s. 68.

92 Zweig, a.g.y., s. 163, 183; Gilbert, a.g.y., s. 281.

yüzyılda otomotiv işçilerinin üstlendiği öncü rolünü yeni yüzyılda öğretmenlerin üstleneceğini öne sürmüştür.⁹³

Kanımcı öğretmenler gibi tek bir meslek grubundan ziyade genelde kamu emekçilerinden söz etmek daha doğrudur. Silver, haklı olarak, eğitimcilerin *toplumsal* iş bölümü içindeki stratejik konumlarından, kamu sektörü istihdamının önemli bir kısmını oluşturduklarından, imalat sektörlerinden farklı olarak eğitimin teknolojik gelişmelerden çok fazla etkilenmediğinden, ayrıca tek bir işverenle (devlet) muhatap olma avantajlarından söz ediyor. Bu avantajlar sayesinde yeni dönemde birçok endüstride eylemlilik azalırken, eğitim iş kolunda artmıştır. Fakat 1990'lardan bu yana eğitim alanında da özelleştirme, taşeronlaşma, güvencesizlik vb. süreçler hızlanmış, bilgisayar ve “uzaktan eğitim” gibi teknolojik gelişmelerle öğretmenlerin konumu zayıflamıştır (akademisyenleri de bu gruba katmak gerekir).

Kamu emekçilerinin yükselişi İkinci Dünya Savaşı sonrası “refah devleti”yle başlamış, zamanla daha belirgin hale gelmiştir. Devletin müdahale ettiği alanların genişlemesi, öğretmen, sağlık emekçisi, sosyal hizmetli vb. kesimin büyümesine yol açmıştır. Bunlar gerçekten de makineleşmeye daha az elverişli, nispeten emek yoğun sektörlerdir. Bugün gelinen aşamada, merkez ülkelerde kamu sektörü, imalat sanayiinden daha fazla işçi istihdam ediyor (İskandinav ülkelerinde toplam işgücünün üçte birini). Diğer sektörlerle kıyasla kamuda kadın emekçi ve sendikalı oranı da hayli yüksek. Kamu emekçileri grubu, neoliberal dönemde tüm işçiler gibi darbe almış olmakla birlikte, hâlâ işçi sınıfının en örgütlü ve nispeten iyi ücret alan kesimi. Günümüzde emperyalist ülkelerde işçi aristokrasisinin belki en büyük bileşeni kamu emekçilerinin oluşturduğu söylenebilir.⁹⁴

Kamu emekçileri, üretim ilişkileri içindeki konumları gereği çoğu zaman “özel” kapitalistlerle değil kamu kurumlarıyla muhatap olduklarından, sorunlarını genellikle sistem içi kanalları işleterek çözmeye eğilimindedir. Amirleri de kendileri gibi “memur” olan kamu emekçileri, haklarını koruma konusunda belki en bilinçli ve avantajlı gruptur. Aslında birçok örnekte şiddetli mücadeleler vermiş olmaları tam da bu durumdan ileri gelmektedir. Fakat bu mücadele hattı, hakların ve ayrıcalıkların korunmasıyla sınırlı kaldığı ölçüde, gerilemeye mahkûmdur ve nitekim neoliberal dönemde fiilen gerilemiştir. Bu kesimin küçük burjuvaziye yakın yaşam tarzı ve refah düzeyi, sınıf bilincinin nispeten ileri olmasını engellememiştir.

Hegel vaktiyle bürokrasiyi “evrensel sınıf” olarak tanımlamıştı, zira bu kesimin dar grup çıkarlarının üzerine yükselip meselelere devletin zaviyesinden bakabilme kapasitesi olduğu kanısındaydı. Bilindiği üzere, genç Marx, Hegel’e itiraz ederek, “evrensel sınıf” payesini proletaryaya uygun görmüştü. Günümüzde kamu emekçilerinin (özellikle de öğretmen, sağlık emekçisi gibi unsurların), dar grup çıkarlarının üzerine yükselme ve meselelere (devletin değil) toplumun bakış açısından yaklaşabilme kapasitesine sahip oldukları rahatlıkla söylenebilir. Zira tam da toplumsal iş bölümü içindeki konumları nedeniyle “toplumsal” bir perspektif geliştirebilme olanakları vardır. *Devrimci dönemlerde* bu grubun bazı unsurları, işçi sınıfının en

93 Silver, a.g.y., s. 158–163.

94 “Refah devleti” ve kamu emekçileri konusunda bkz. Gough, a.g.y., s. 82, 106, 142; Esping–Andersen, a.g.y., s. 149; Standing, a.g.y., s. 95.

mücadeleci bölüklerini sağlayabilir. Fakat “normal” dönemlerde, işçi aristokrasilerine özgü davranış kalıplarıyla, sınıf mücadelesinde olumsuz rol oynamaları beklenmelidir.

Eski ve yeni küçük burjuvazi

Neoliberal dönemde geleneksel küçük burjuvazinin (her türden esnaf, ayrıca kendi hesabına çalışan küçük üreticiler, köylüler) hızla proleterleştiğini gördük. Bakkal, kasap, manav, hatta taksi şoförü gibi küçük burjuva niteliği taşıyan esnaf kesimi, işçi sınıfı saflarında herhangi bir ayrıcalık içermeyen işlerde (ağırlıklı olarak da perakende ve ulaştırma-lojistik gibi hizmet sektörlerinde) istihdam edilmeye başlandı. Ayrıca, 1990’lardan bu yana, yeniden hız kazanan kırdan kente göç dalgalarıyla, küçük üretici köylü sınıfının önemli bir kısmı da kentlere veya sanayi bölgelerine taşınarak işçileşti. Sonuç olarak, son dönemde geleneksel küçük burjuvazi, büyük ölçüde, proletaryanın alt katmanları içinde eridi. Çin, Hindistan gibi ülkelerde sayıları yüz milyonlarla ifade edilen bir kitle bu.

Diğer taraftan, gelir düzeyi daha yüksek gruplardan (yani “yeni küçük burjuvazi”nin içinden) gelerek proleterleşen avukat, mühendis, doktor vb. mesleklerin mensuplarının ise yeni işçi aristokrasisi içinde yer alacağı söylenebilir. Bu kesimin kendi hesabına çalışma olanakları çok daha fazladır; önemli bir kısmı, “kariyerleri” boyunca küçük burjuvazi (hatta burjuvazi) ile işçi sınıfı arasında gidip gelirler. Bu nedenle, kendilerini hiçbir zaman proletaryanın asli üyeleri olarak görmezler, sınıf bilinçleri zayıftır. Daha ziyade kişisel becerilerine yaslanmayı tercih ederler; üstelik başka ülkelere göç etme olanakları da fazladır. Toplumsal mücadeleler içindeki görünürlüğü ve radikalleşme olasılıkları yüksek olan bu kesim, yine de birleşik ve bağımsız işçi hareketi önünde engel oluşturur. Zira örgütsüzlüğü yüceltir, mücadeleyi sadece protesto olarak düşünür, ayrıca eşitliğe değer vermeyip kendisini birçok bakımdan üstünler arasında görür. Son dönemde (bizdeki Gezi isyanı dâhil) dünya genelindeki birçok harekete bu grup damgasını vurmuştur.⁹⁵ Söz konusu hareketlerin saman alevi gibi parlayıp sönmelerinin en önemli nedenlerinden birinin bu olduğu söylenebilir. Bir isyana hangi toplumsal kesimlerin (ve bu kesimleri temsil eden örgütlerin) öncülük ettiği, hareketin seyri açısından belirleyici önem taşıyor. Önümüzdeki dönemlerde de taşıyacaktır.

Proletaryanın alt katmanları

Neoliberal dönemde işçi sınıfına yönelik saldırı sonucunda, hem merkezde hem de çevre ülkelerde işçi sınıfının alt katmanları muazzam ölçüde büyüdü. Son kırk yılda işçileşme tüm dünyada hızlanmış, işçi sınıfına yeni katılımların çoğu güvensiz, geçici, düşük ücretli, esnek biçimler altında gerçekleşmiştir. Bir zamanlar büyük önem taşıdığı düşünülen beyaz yakalı – mavi yakalı ayırımının da pratikte anlamını yitirmeye başladığı rahatlıkla söylenebilir. Hiç kuşkusuz ofis ile fabrika arasında, kol emeği ile kafa emeği arasında birçok farklılık var. Gelgelelim be-

95 Bkz. Sungur Savran, “Arap Devriminin Dirilişi: Türkiye İçin Dersler”, *Devrimci Marksizm*, sayı 39–40, Yaz/Sonbahar 2019, s.41–43.

yaz yakalıların kendi içinde de, yüksek ücretli idari konumlarla, çoğunlukla kadın emekçilerin üstlendiği düşük ücretli rutin işler arasında derin bir farklılaşma bulunuyor.⁹⁶ Kapitalist ülkelerde nüfusun ezici çoğunluğu olan emekçiler, kendi içinde birçok eksende farklılaşan heterojen bir topluluk oluşturuyorlar. Fakat sermayenin “eşitlikçi” bakış açısında bu ayrımlar anlamını yitiriyor. Tıpkı Türkiye’de asgari ücretin artık işçilerin büyük kısmı için “ortalama” ücret haline gelmesi gibi. Çoğunluk alt katta bulunuyor.

Marksistler kimi zaman “işçi sınıfı” ile “proletarya” arasında bir ayrım yaparak, proletarya terimini daha ziyade siyaseten aktif, devrimci unsurlara işaret etmek üzere kullanmışlardır. Bu durumda hangi kesimlerin proletarya yani devrimci özne sayılması gerektiği sorusu ortaya çıkar. Örneğin Nicos Poulantzas’ın proletaryayı üretken emekçilerle (dar anlamda fabrika işçileri) sınırlama çabası böyle bir arayışın ürünüydü. Buna göre, mesela Migros’ta çalışan bir işçi, proletaryanın dışında kabul edilecektir.⁹⁷ Kanımca bunun tam tersi bir yaklaşımla, ücretlilerin **tümünü** proletarya kabul edip bunun içinden yöneticiler, sendika bürokrasisi, işçi aristokrasisi gibi unsurları “ayıklamaya” çalışmak daha doğrudur. Günümüz kapitalizminin işleyişi de “orta” katmanı yok edip işçi sınıfının geniş kesimlerini alt katmanlara sürerek, potansiyel devrimci özneyi aslında kendi elleriyle şekillendirmektedir.

Günümüzde kapitalist ülkelerde ücretliler aktif nüfusun yüzde 80–90’ını oluşturuyor. Son kırk yıldır, hem bu kesimin milli gelir içindeki payı azalıyor, hem de bu azalan pay daha eşitsiz bölüşülüyor. ABD örneğinde, ücretli işçilerin alttaki yüzde 90’lık kesimi 1980’de toplam ücretlerin yüzde 42’sini alırken, bu oranın 2011 yılında yüzde 28’e gerilediği görülüyor. İşçiler tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanmak zorunda kalırken, kişisel borçlar düzenli olarak artıyor.⁹⁸

ABD işçi sınıfının hisse senetleri vb. varlıklar edinerek burjuvalaştığına dair eleştiriler yaygın olmasına rağmen, gerçekte finansal varlıkların yüzde 90’dan fazlası nüfusun sadece yüzde 10’una ait. Her beş haneden birinin net serveti sıfır veya negatif düzeyde. Hanelerin yarısından fazlasının zaten hisse senedi falan bulunmuyor. “Servet sahibi” her beş haneden üçünün tüm serveti (çoğu zaman borçlanarak aldığı) evinden ve varsa emeklilik fonundan ibaret.⁹⁹

Kabaca son iki yüz yılda merkez ülkelerde gelir ve servet eşitsizliklerinin dina-

96 Bkz. Chris Harman, “Resesyondan Sonra İşçi Sınıfı”, Alex Callinicos, Chris Harman, *Neo-liberalizm ve Sınıf: İşçi Sınıfı Değişti mi?*, çev: Osman Akınhay, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006 içinde, s. 105–106.

97 Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, çev: David Fernbach, Londra: NLB, 1976, s. 20, 210–212; ayrıca, Savran, “Sınıfları Haritalamak”, s. 27.

98 Milanovic, a.g.e., s. 24; Smith, a.g.y., s. 148, 155. Reel işçi ücretleri 1970’lerden bu yana hemen hiç değişmiyor: Zweig, a.g.y., s. 88–89.

99 Milanovic, a.g.e., s. 26, 31; Zweig, a.g.y., s. 98. Aslında bu merkez ülkelerin genel tablosu. Nitekim Piketty’nin çalışması da eşitsizliklerin derinliğini ortaya koyuyor. Mesela 2010–2011 yıllarında Fransa’da en zengin yüzde 10’luk kesim toplam servetin yüzde 62’sini, en yoksul yüzde 50’lik kesim ise ancak yüzde 4’ünü alıyor. Aynı yıllarda ABD’de en üst onda birlik kesim toplam servetin yüzde 72’sine, en alt yüzde 50’lik kesim ise sadece yüzde 2’sine sahip. Bkz. Thomas Piketty, *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, çev: Hande Koçak, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 274.

miklerini inceleyen Thomas Piketty, Batı’da 20. yüzyılda toplumsal servetin kayda değer bir kısmını elde eden bir “orta sınıf”ın ortaya çıkışını en önemli gelişmelerden biri olarak gösteriyor. Kuşkusuz Piketty gibi sosyal demokrat perspektifi benimseyen biri için “orta sınıf” siyasal açıdan önem taşıyor. Fakat aynı yazar, bir yandan da, “kayda değer” olduğunu söylediği bu sözde servetin aslında ancak kıvrıntı düzeyinde kaldığını, üstelik son kırk yılda eşitsizliklerin giderek derinleştiğini belirtiyor. Kısacası “orta sınıf”, daha doğrusu küçük burjuvazi ve işçi aristokrasisi eriyor.¹⁰⁰

Orta sınıf erirken, proletaryanın alt katmanları büyüyor. Geçici, güvencesiz, düşük ücretli işlerde çalışan işçi kesimini tanımlamak üzere, 1980’lerden bu yana “prekarya” nosyonunu kullananlar var. (Terimi dünyaya tanıtan Guy Standing, bu grubu –bence hatalı olarak– proletaryanın *dışında* yeni bir katman kabul ediyor.) Örneğin Japonya’da işgücünün üçte biri geçici ve düzensiz işlerde çalışıyor, Güney Kore’de bu oran yarıyı geçiyor. ABD’de 2009 yılında (krizin ardından) otuz milyondan fazla kişinin yarı zamanlı çalıştığı görülüyor. Standing, birçok ülkede yetişkin nüfusun dörtte birinin prekarya içinde yer aldığını tahmin ediyor.¹⁰¹

İngiltere’de, işçi aristokrasisinin bu öz vatanında, artık düşük ücretler kanıksanmış halde. Nüfusun üçte biri, 19 milyon hane, asgari gelir düzeyinin altında yaşıyor. Çalışan yoksulluğu çok yaygın, nitekim yoksul hanelerin yarıdan fazlasında ücretli çalışan biri var. Bir milyondan fazla hanede, ebeveynlerden en az biri hem Cumartesi hem Pazar çalışıyor.¹⁰²

Avrupa Birliği ülkelerinde, 2008 krizi öncesinde nüfusun yüzde 17’si yoksulluk sınırı altında yaşıyordu (kuşkusuz bu ülkeler arasında da büyük eşitsizlikler var). ABD’de de oran kabaca bu seviyedeydi, yani altı kişiden biri yoksuldu. Çocuklarda ise yoksulluk oranı biraz daha yüksek olup, AB ve ABD’de yaklaşık beşte bir seviyesindeydi. Daha somut olarak, ABD’de her gece 550 bin kişi (beşte biri çocuk) sokaklarda yatıyor. 40 milyondan fazla insan açlıkla yüz yüze, her dokuz kişiden biri gıda karnesiyle yaşıyor.¹⁰³

Emperyalist ülkelerde nüfusun önemli bir bölümünün aslında insani koşullarda yaşamadığına dair birçok örnek aktarılabilir. Fakat esas fikir verecek olan şey karşılaştırmalı perspektiftir. Zamansal karşılaştırma, kırk yıl öncesine kıyasla bugün hem eşitsizliklerin arttığını, hem de işçilerin reel gelir ve hak kayıplarına uğradığını ortaya koyuyor. Coğrafi karşılaştırma ise, merkez ülkelerdeki işçilerle az gelişmiş ülkelerdeki işçiler arasındaki farkın biraz azalmakla birlikte halen devam ettiğini gösteriyor.

Proletaryanın alt katmanlarında göçmenler ve kadınlar çok daha geniş ölçüde yer alıyorlar. Göçmenler (iç veya dış göç biçiminde), işçi sınıfı hareketleri tarihinde belki en önemli grubu oluşturuyorlar. Örneğin, Türkiye’de 1960’larda ve 70’lerde çok sert mücadele veren işçilerin çoğu aslında kırdan kente göç eden birinci kuşak

100 Piketty, a.g.y., s. 278, 362, 372.

101 Standing, a.g.y., s. 33, 48, 67.

102 Claire Ainsley, *The New Working Class: How to Win Hearts, Minds and Votes*, Bristol: Policy Press, 2018, s. 16, 57, 93, 160.

103 Wahl, a.g.y., s. 99; Gilbert, a.g.y., s. 138, 291, 299; Standing, a.g.y., s. 86.

sanayi işçileriydi. Genel olarak, sınıf mücadelesini ileri taşıyan unsurların çoğu örnekte birinci veya ikinci nesil göçmenler olduğu görülüyor; bunlar eylemlerinde dayanışma ağlarından da güç alıyorlar (hemşehrilik, mahalle dayanışması gibi).¹⁰⁴

Marx, *Kapital*'de, kapitalist gelişmenin artık nüfus yaratma eğiliminden ve bu fazla nüfusun sömürge ülkelere gönderilişinden söz eder.¹⁰⁵ 19. yüzyılın ikinci yarısında, 400 milyonluk Avrupa nüfusunun altıda biri (70 milyon kişi) dışarıya göç ederken, bunların yarısı ABD'ye gitmişti. ABD ise, başta AFL olmak üzere sendikaların itirazları sonucunda, 1920 yılı civarında bu göç akınını durdurdu. Bununla birlikte, 1890'lardan itibaren ABD'ye gelen "yeni göçmenler" (İtalyanlar, Yahudiler ve Slavlar) ve onların çocukları, 1930'ların ve 40'ların radikalizmini taşıyan unsurlar oldular. O dönemde fabrika işçilerinin önemli bir kısmı bu birinci ve ikinci nesil göçmenlerden oluşuyordu.¹⁰⁶

John Smith'in isabetli gözlemiyle, sermaye, bizzat dış ülkelere göç edebildiği gibi, kendi bulunduğu yere yani ülke içine göçmenleri çekerek de kâr oranını arttırmaya çalışıyor.¹⁰⁷ Kısacası üretimi ucuz işgücüyle buluşturmanın farklı yolları bulunuyor.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist üretimin genişlemesine yine büyük göç akımları eşlik etti. Bu dönemde Batı Avrupa ülkelerine çevre ülkelerden (İtalya, İspanya, Portekiz, Türkiye, Yugoslavya) milyonlarca işçi taşındı. İtalya ve Japonya gibi ülkelerde kırlardan gelen yeni göçmenler, ABD'de üretim sürecine çekilen kadınlar da sanayinin gerek duyduğu geniş emek rezervlerini sağlayan unsurlardı. Birçok ülkede 1960'ların sonlarındaki yeni işçi eylemleri dalgasında bu iç ve dış göçlerin önemli rolü oldu.¹⁰⁸

ABD, 1970'lerden, özellikle de 1990'lardan itibaren yine kayda değer ölçüde yeni göçmen alımına yöneldi (başta Meksika'dan ve Latin Amerika ülkelerinden). Günümüzde ABD'de işgücünün yaklaşık beşte birinin (28 milyon kişi) yurt dışında doğduğu, bunların sekiz milyon kadarının göçmen, yüzde 30'ununsa kaçak olduğu belirtiliyor. Nüfusun kabaca beşte üçünü oluşturan beyazların oranı düzenli olarak azalıyor. Siyahlar ve Hispanikler, işçi sınıfı içinde genellikle "alt katman" denilebilecek konumlarda yer alıyorlar. Yine merkez ülkelerden Almanya'da nüfusun beşte birinin (16 milyon kişi) göçmen kökenli, İngiltere'de her on kişiden birinin göçmen olduğu, 21. yüzyılın ilk on yılında İngiltere'ye iki milyon göçmenin geldiği görülüyor. Fakat göç sadece merkez ülkelerle sınırlı değil. Nitekim Türkiye gibi geç sanayileşmiş bir ülkede de hem iç göç (1990'lardan itibaren kırdan kente göçün yeni dalgası), hem de son on yılda göçmen emeği önemli boyutlara ulaşmış durumda. Her iki süreç de ucuz işgücünün yaygınlaşmasında kritik bir işlev görüyor. Benzer şekilde, Çin, Endonezya, Hindistan gibi ülkelerdeki imalat sanayilerinde de kırlardan göçe zorlanan yüz milyonlarca insan yer alıyor (Çin'de bir milyarlık sanayi

104 Silver, a.g.y., s. 68.

105 "Büyük sanayinin, kök saldığı ülkelerde işçi nüfusunu durmadan 'fazla' haline getirmesi büyük çapta dış göçlere ve yabancı ülkelerin sömürgeleştirilmesine yol açar", *Kapital* 1. cilt, s. 430.

106 Smith, a.g.y., s. 108; Davis, a.g.y., s. 55, 57; Gilbert, a.g.y., s. 65, 68.

107 Smith, a.g.y., s. 188.

108 Silver, a.g.y., s. 76.

proletaryasının beşte biri).¹⁰⁹

Günümüz dünyasında proletaryanın alt katmanında göçmenlerin yanı sıra kadınlar da önemli bir grup oluşturuyorlar (kadınların üretime çekilmesi de bir tür iç göç sayılabilir). Örneğin Japonya ve Güney Kore’de kadınların yarıdan fazlası, erkeklerinse beşte birden daha azı (Güney Kore’de üçte biri) güvencesiz şekilde istihdam ediliyor. Japonya’da kadın işçilerin yarıya yakını asgari ücretten daha düşük ücretle çalışıyor. Dünya genelinde, kadınların aldığı ücret aynı iş için erkeklerin aldığından üçte ikisi ile beşte dördü arasında değişiyor. Geçici veya yarı zamanlı işlerde bu oranlar daha da azalıyor. Bununla birlikte, kadınların kamu sektöründe daha geniş ölçüde istihdam edildiği de görülüyor. Öğretmenlik, hemşirelik ve sosyal hizmetler, kadın emeğinin en yoğun istihdam edildiği kamu sektörleri olarak öne çıkıyor.¹¹⁰

Sonuçlar

Hiç kuşkusuz merkez ülkelerdeki işçi kitleleri, kendi ülkelerinde görece anlamda ne kadar yoksul olurlarsa olsunlar, ellerinde kalan sosyal refah kısıtlarıyla bile üçüncü dünyadaki işçi kitlelerine kıyasla çok daha müreffeh durumda sayılırlar. Bu anlamda işçi aristokrasisinin içinde yer alırlar. Bununla birlikte, mücadele doğrudan doğruya “dünya işçi sınıfı” ile “dünya burjuvazisi” arasında cereyan etmediği ölçüde, bir başka deyişle ulusal sınırlar içindeki sınıf mücadelesi biçiminde cereyan ettiği ölçüde, her ülkenin kendi iç sınıfsal ilişkilerine ve dinamiklerine bakmak gerekir. Vaktiyle Engels’in vurguladığı, merkez ülkede ayrıcalıksız işçilerin örgütlenmesi bu bağlamda belki en önemli gelişmedir. Bu bakımdan özellikle vasıfsız işlerde çalışan ikinci nesil göçmenler, sosyalist mücadele içinde önemli rol oynamaya adaydır. Böyle bir sürece işçi sınıfının enternasyonal örgütlenmesi eklendiği takdirde, emperyalist ülkelerdeki işçi aristokrasisi bileşenlerinin bir kısmının da sosyalist doğrultuda mobilize edilmesi, en azından nötrale edilmesi olanaklıdır.

Günümüz kapitalizminin en önemli karakteristiklerinden biri, sadece birkaç yılda bir oy kullanma ile sınırlı şekilde tanımlanan demokrasinin dahi artık zayıflamış, gerilemiş olması biçiminde karşımıza çıkıyor. Yüz yetmiş yıl önce Çartist hareketin temel talebi genel oy hakkıydı. İngiliz burjuvazisi buna başta büyük tepki gösterdiyse de, zamanla daha farklı bir strateji benimseyerek işçi sınıfını sistemle bütünleştirmeye yöneldi. 20. yüzyıl dönümünde sosyal politika çerçevesinde sendikaların ve sosyal demokrasinin kapitalist siyasal düzene entegrasyonu başladı; bu süreç İkinci Dünya Savaşı sonrası sözde “refah devleti” bağlamında daha da hız kazandı. Tüm bu gelişmeler işçi sınıfı açısından hem önemli kazanımları, hem de hareketin nihai hedeflerinden giderek uzaklaşmasını temsil ediyordu.

Gelgelelim, neoliberal dönemde bu kazanımların da günden güne eridiğini gördük. Geline nokta, yüz yetmiş yıl önce oy hakkı için canını veren işçi sınıfının kayda değer bir kısmı, artık anlamsız bulunduğu seçimlerde sandığa gitme zahmetine girmiyor. Aslında “seçim” denilen olayın kendisi bile demokrasinin olumsuzlanma mekanizma-

109 Standing, a.g.y., s. 156, 182; Gilbert, a.g.y., s. 270; Zweig, a.g.y., s. 52, 116; Ainsley, a.g.y., s. 119.

110 Standing, a.g.y., s. 110–112; Gilbert, a.g.y., s. 82–83.

sına dönüşmüş durumda. Örneğin ABD’de Trump’ın kazandığı 2016 seçimlerinde tüm kampanya bağışlarının yüzde 40’ı, nüfusun en üst yüzde 1’lik diliminin en üst yüzde 1’lik kesiminden (nüfusun on binde biri) gelmişti.¹¹¹

Günümüzde dünya nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfının yeni bir siyasal perspektif geliştirmesi, bunun için de öncelikle sınıf terimleriyle düşünmeye başlaması hayati önem taşıyor. Liberaller, muhafazakârlar, üçüncü dünyacılar hepsi birlikte merkez ülkelerdeki işçi sınıfını ısrarla “orta sınıf” diye adlandırıyorlar. Oysa işçiler kendilerini işçi olarak düşünmekte sıkıntı çekmiyor.¹¹² Bu işlenmesi, güçlendirilmesi gereken bir eğilim.

Sınıf bilincinin kazanılmasında temel rolü olan örgütlerin zayıflığı, günümüz koşullarında açık bir olgu. Fakat durumun tersine dönmeye başladığına dair işaretler özellikle de yeni sanayileşen ülkelerde görülüyor. Genel olarak bakıldığında, emperyalist ülkelerde sendikalaşma oranları çok gerilediği için, sendikalı olmanın kendisi bile bir ayrıcalık gibi düşünülebilir. Nitekim işçi aristokrasisinin en önemli kısmını sendikalı işçiler oluşturuyor. Bunların kendi içinde, kabaca son altmış yılda kamu emekçileri giderek ön plana çıkarken, sanayi proletaryası geriledi. Klasik vasıflı–sendikalı–aristokrat sanayi işçi kesimi neoliberal dönemde bir hayli zayıfladı. Kısacası, son dönemde geleneksel işçi aristokrasisi kesimi güç kaybetti, ama yeni aristokrat unsurlar ortaya çıktı.

Dünya devriminin başlıca meselesi, hâlâ, merkez ülkelerin proletaryasının devrimci mücadeleye kazanılmasıdır. Son yüz yıl içinde işçi aristokrasisinin ve işçi bürokrasilerinin reformizmi elbette gelişmiş, kökleşmiştir. Bununla birlikte, neoliberal dönemde sınıfın yaşadığı dönüşümler (alt katmanların olağanüstü genişlemesi, üst katmanın ayrıcalıklarının bir kısmını yitirmesi vb.) bu alanda birtakım ilerlemeler sağlanabileceğini gösteriyor. Örneğin güvencesiz işçilerin sendika dışı örgütlenme arayışlarına girdikleri görülüyor. Bu yeni biçimlerin siyasal hareketle bağlarının kurulması büyük önem taşıyor. Öte yandan, geçmişte devrimci siyasetin en önemli rakibi olan sosyal demokrasi de son otuz yılda meydanı büyük ölçüde terk etmiş durumda. Önümüzdeki dönemde, işçi sınıfının özellikle yeni proleterleşen alt katmanlarının eskiye kıyasla daha büyük bir kısmı komünizme, ama önemli bir kısmı da ırkçı–faşist hareketlere yönelecektir. Merkez ülkelerde kitlelerin faşizme yönelmesi, özellikle 2008 sonrasındaki ekonomik depresyon bağlamında, gerçek bir tehdittir. Gerek ABD’de gerekse Avrupa’da göçmen karşıtlığı temelinde ırkçı–faşist oluşumların güçlendiği görülmektedir.

İşçi aristokrasisinin tamamıyla devrimci harekete katılmayacağı kesindir. Aslında kitlesel bir sınıf hareketinin en ileri, en örgütlü kesimlerinin bir bölümünün “devrimci” dönemlerde karşı–devrim safına geçmesi çok şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, sınıfın tümünü birleştirmek gibi yanılsamalı bir beklenti içine girmemek gerekiyor. Bununla birlikte, devrimci hareketin herhangi bir işçi kesimini (kendisine karşı açıkça harekete geçmediği sürece) dışlama lüksü de bulunmuyor. Örneğin, Küba devriminden sonra

111 Standing, a.g.y., s. 245–246; Milanovic, a.g.y., s. 57.

112 1940’ta *Fortune* dergisinin bir anketinde katılımcıların çoğu, üç seçenek (üst, orta, alt) sunulduğunda kendilerini “orta” sınıf diye tanımlarken, açık uçlu soruya “işçi sınıfı” yanıtını veriyor. Benzer anketler 1996’da (*New York Times*) ve 2016’da yine aynı şekilde sonuçlanıyor. Kısacası ABD gibi sabahtan akşama “orta sınıf” ideolojisi pompalanan bir ülkede bile işçilerin çoğu kendini “işçi sınıfı” içinde görüyor. Zweig, a.g.y., s. 82; Gilbert, a.g.y., s. 260–261.

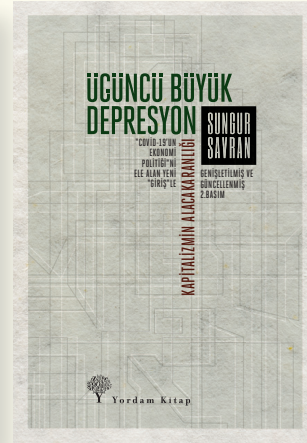
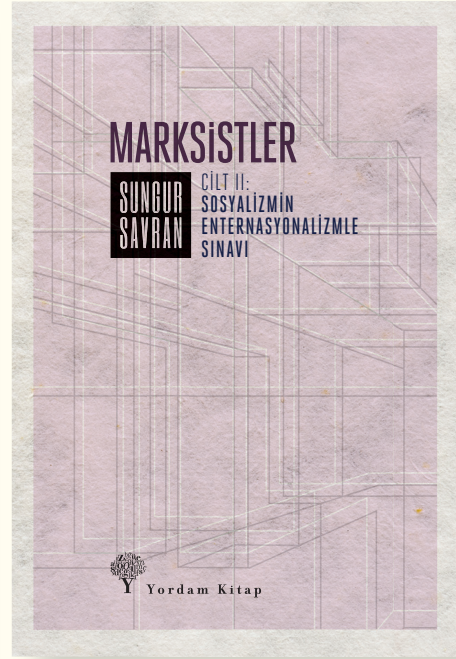
mühendis, doktor, muhasebeci vb. çalışanların kabaca üçte ikisi yurt dışına gitmiş, ama üçte biri de ülkede kalıp devrime hizmet etmeyi seçmişti. İşçi aristokrasisi kısmen de olsa sosyalizm davasına kazanılabilir yahut en azından etkisiz kılınabilir.

Belirleyici olan yine “alt katman”ın örgütlenmesidir. Bu alt katman geniştir, dağınıktır, bin parçaya bölünmüştür, sınıf bilinci az gelişmiştir. Fakat aynı zamanda, neredeyse “içgüdüsel” olarak devrimin ana unsurudur. Bu kesimin günümüzde nasıl örgütlenebileceği, elbette daha gelişkin, somut tahliller gerektiriyor.

Kırk yıllık neoliberal tahribatın ardından, 2008 sonrasında içine girdiğimiz yeni Büyük Bunalım ortamında, işçi sınıfı yavaş yavaş uyanıyor. Verili konjonktürde sosyalistlere büyük görevler düştüğünü söylemeye bile gerek yok. Aynı zamanda, bir devrimin gerçekleşmesi için kitlelerin muazzam bir ideolojik aydınlanma yaşamasının gerektiğini, tam tersine devrimin kendisinin kitlelerin bilincini ilerlettiğini unutmamakta fayda var. Genelde kitleler, özelde işçiler pratik eylem içinde öğrenirler. İdeolojik önyargılar, bireyci tavırlar, ırkçı–cinsiyetçi–dinsel yanlısamlar eylem içinde aşılabılır. Daha doğrusu ancak kolektif, pratik eylem içinde aşılır. Yüz yıl önce Rusya’da devrimi yapan kitleler arasında ırkçılık da, muhafazakârlık da, cinsiyetçi önyargılar da vardı. Keza Çin devrimini, Küba devrimini yapan kitleler arasında da. Esas önemli olan şey kitlelerin örgütlenmesi, bu örgütlerde öncülük yapan unsurların ırkçı–cinsiyetçi vb. eğilimlere teslim olmaması, gerçekten devrimci bir hat tanımlayarak kitlelerin enerjisini bu hat üzerinde harekete geçirebilmesidir.

SUNGUR SAVRAN 5 KİTABIYLA OKURLARLA!

İki ciltlik kapsamlı yapıtı Marksistler ile önceki yapıtlarının genişletilmiş basımları Yordam Kitap'tan çıktı.

Yordam Kitap [f YordamKitap](#) [t YordamKitap](#) [@ YordamKitap](#) www.yordamkitap.com